

HANDELINGEN

VAN DEN

GESCHIED- en OUDHEIDKUNDIGEN KRING

VAN GENT

ANNALES

DU

CERCLE HISTORIQUE ET ARCHÉOLOGIQUE

DE GAND

DEEL II. — TOME II.

Tweede aflevering. — Deuxième livraison.

F. VAN DEN BEMDEN. Le sher Gheeraerts sDievels steen. Note additionnelle.
ALBERT DUTRY. Statistique des piloris, perrons, pierres de justice et croix
de marchés. Canton judiciaire de Lokeren.
J. VUYLSTEKE. Het Gravenkasteel.

GENT

J. VUYLSTEKE, UITGEVER
Koestraat, 15

1895

LE
SHER GHEERAERT SDIEVELS STEEN.

NOTE ADDITIONNELLE *par* M. F. VAN DEN BEMDEN.

Depuis la publication de notre notice sur ce vieux manoir (1), nous avons effectué quelques nouvelles recherches, dont voici le résultat :

1° Le domaine de Wildenspele, que les héritiers de messire Gérard-le-Diable vendirent en 1316-1324 (2), appartenait en 1281 à Elisabeth van Sloote, en son nom personnel (3).

2° La ruelle au côté Nord du Steen, et le bien-fonds situé devant cet édifice (4), existaient déjà en 1355 (5).

3° Cette ruelle ainsi que ce bien-fonds sont derechef mentionnés en 1378, dans une ordonnance de police du magistrat de Gand (6).

(1) Voir Annales, tome II, p. 9.

(2) Id. Id. p. 13.

(3) Voir ci-après, annexe I.

(4) Voir Annales, p. 14.

(5) « Huus met alle den ghelaghen diere toe behoren, staende voer ser Gheeraerts Dyevelsteen, tusschen der poertten ende der steghen . . . » Arch. com. de Gand, Reg. stat. 1355-56, f. 14 V, 23 augusty 1355. Staet van goede toecommende Hannekine van Merlaere f^o Wauter ende Catheline Parijs.

(6) Publié par M. Fr. De Potter : Gent van den oudsten tijd
V^o deel, bl. 10.

4° Le terrain situé entre le Steen et le Wydenhaert (1), comprenait plusieurs propriétés qui en 1368 appartenaient à sire Gérard van Raesseghem, seigneur de Massemine et à Dame Marguerite van Axele, sa femme, savoir :

« Deerve die Boudins van de Walle was, daer de verwerre up stoond ande Wydenhaert ».

« De erve naest daer Brugghmans huus up stond ».

« De erve daer Brugghmans huus up stond, ende deze erve was Lievins van Axele ».

« tHuus dat heer Gheeraerd voerseit cochte jeghen Joncfr. Juete van Steenvoerde ».

Et « de steghe van der Nederscelstraetken omme comende toten Wydenhaerde daer men de capelle boven temmeren sal, welke erve heer Gheeraerd voerseit ghecreegh jeghen de stede » (2).

5° Les décès de messire Gérard-le-Diable, chevalier, et de dame Elisabeth van Sloote, sa veuve, eurent lieu dans le dernier quart du XIIIe siècle, d'après une mention de l'époque (3).

6° Le franc-bien longeant la ruelle sur le côté Sud du Steen dans la « Nederscelstraete » (4), appartenait en 1556 à Lievin van Heersele, seigneur d'Opbrakele, par achat de Philippe et Josse Wielant (5).

Et 7° Le vieux manoir devint en 1476 la propriété des Frères Hiéronymites par cession de Pierre de Ville (6). Il était alors grevé d'une rente foncière, annuelle et perpé-

(1) Voir Annales, p. 24, Diagramme.

(2) Voir ci-après, annexe II.

(3) Voir ci-après, annexe III.

(4) Voir Annales, p. 24, diagramme et p. 28, fonds n° 12.

(5) « Huus ende stede, staende in de Nederscelstrate, by den Fraters, thoyr van Jan Bockaert ghehuust an deen zijde ende eenen watersteegher streckende an dander . . . » Arch. com. précitées, Reg. vrij huus vrije erve, 1520-27, f. 106.

(6) Voir Annales, p. 20.

tuelle, de 6 livres de gros au profit de la gilde de S' George à Gand (1), et d'un cens de 2 livres 8 escalins parisis dû à la ville (2).

Il ressort de ces renseignements que :

1° Le domaine de Wildenspele dont les héritiers de Gérard-le-Diable disposèrent par vente en 1316-1324, appartenait en 1281 à Elisabeth van Sloote, laquelle dame, morte vers la fin du XIIIe siècle, fut évidemment mère du dit Gérard, puisque celui-ci hérita de ses biens.

2° La ruelle au côté Nord du Steen et la maison située devant cet édifice, existaient indéniablement en ces endroits, et ce déjà en 1355.

3° La dite ruelle possédait en 1354 un embranchement menant vers le « Wydenhaert », et dont la ville avait cédé la propriété à sire Gérard van Raesseghem.

4° La ruelle au le côté sud du Steen et le franc-bien à sa gauche, existaient effectivement en 1556 à l'endroit sus-indiqué.

Finalement, selon toute vraisemblance, la propriété du Steen aura été transférée aux Frères Hiéronymites, par une transaction entre cette communauté, d'une part, Pierre de Ville et le magistrat de Gand, d'autre part, dans leur procès devant le conseil de Flandre (3).

Nous nous empressons de signaler ces nouvelles données historiques, pour faire suite à notre publication précédente.

F. VAN DEN BEMDEN.

Gand, le 3 juin 1895.

(1) Voir ci-après, annexe IV.

(2) Et non pas de gros. Voir Annales. p. 24.

(3) Voir Annales, p. 19.

ANNEXE I.

“ Liber inventarius omnium bonorum tam de diversis officijs quam de curtibus censibus redditibus et alijs diversis bonis ad ecclesiam sancti Petri Gandensis tam intus quam extra spectantium prout melius et fidelius ut tunc colligi et compilari poterant, confectus et compilatus anno Domini M^{mo} CC^{mo} octuagesimo primo.... (1).

Folio 149. “ Bona spectantia ad curtem de Safaer ”.

“ Census de Safaer ad festum beati Remigii solvendus ”.

Folio 153. “ Domina Elisabeth de Wildenspele (2), C. bon. XVI bon. bon. XVIII d. sum. VIII lib. XIII sol. ”

ANNEXE II.

Kenlic sii etc., als dat her Gheerard van Raesseghem, heere van Massemine, ende vrouwe Mergriete van Axele, sin wettelike wiif, ghesont van lachamme, wel voersien van haren vyf sinnen ende van haren redenen, kenden ende verlyeden voer her Gillisse van den Hole ende her Lievine Rinvissche scepenen van den cuere in Ghend, dat sy hebben vercocht wel ende wetteleke Jacop Willebarde, een pond gro. torn. siaers te sinen lyve, omme eene zekere somme van gheld daer af hem heer Gheeraerd ende vrouwe Mergriete sin wettelike wyf hemlieden kenden wel vermoedt ende al betaelt, ende dit voers. pond gro. torn. te gheldene ende te betaelne telken kershavonde ende ombegrepen te sine te sente Marien lichtmesse daer naest volghende binnen der stede van Ghend te wat steden daer Jacob voers. wonen sal, zonder sinen cost, ende valt deerste payment te Kershavonde naest commende int jaer lxxvj., ende also voert van jare te jare ende van termine te termine, also langhe als Jacob voers. leven sal; ende dit hebben sy verzekert beset ende bewyst op de huusen ende up de erven hier naer volghende, dat es te wetene: up de erve die Boudins van den Walle was, daer de verwerie up stont anden wydenhart; Item, up de erve naest daer

(1) Archives de l'Etat à Gand, Greffe de l'abbaye de St-Pierre, N° 48 de l'inventaire.

(2) C'est-à-dire: Elisabeth van Sloote, dame de Wildenspele.

Bruggmans huus up stont ; Item, up de erve daer Bruggmans huus up stont, ende dese erve was Lievins van Axele ; Item, up thuus dat heer Gheerard voers. cochte jeghen Joncf. Heten van Steenvoerde ; Item, up de steghe van der Nederscelstraten omme commende toten Wydenharde, daer men de cappelle boven temmeren sal, welke erve her Gheerard voers, ghecreegh jeghen de stede ; ende waert so dat ar dit voers. beset ende bewys hiet ghebrake ende niet goed ghenouch en ware, Jacoppe voers. sine jaerlicx lyfrente an te ghecrighene, so hebben de voers. heer Gheerard ende vrouwe Mergriete gheloeft up hem ende up al thare, waer dat ghestaen es ofte ghelegghen binnen Ghend ofte der buten, ende dit voers. pont gro. torn. tsjaers te renten moghen her Gheeraerd ende vrouwe Mergriete sin wetteleke wyf voers. binnen desen naesten drien jaren bewyzen ende verzekeren up ander goed ende beset waer sy willen up drie milen naer de poert van Ghend bi also dat den pand ende dbeset noch also vele ghelde dan dbeset ende bewys dat hier voerscreven es ende dit ghepryst bi wette, ende al dit sonder Jacobs cost ; voert eyst de wille ende tconsent van heer Gheerarde ende van vrouwen Margrieten sinen wetteleken wyve voers., waert dat men teeneghen tyden in ghebreke ware van gheldene de voers. lyfrente also boven verclard es, dat dan de voers. Jacob ofte de bringhere van deser coppien uten scepenen bouke mach vertheeren up hemlieden ende up den voers. pand waer dat hy sal willen xij gro. torn. elker daghes duerende also langhe als men in fauten wesen sal van vulcommelike paymente te doene, altoes onghemindert den principaelre voerscrevenre renten, ende daar toe moeten sii betaelen ten simplen zegghene van Jacoppe voers. alle de coste ende theere diere omme ghedaen sullen werden, ende so welken tijden dat de dach van den voers. paymente leden sal sin so mach Jacob voers. den voers. theere heffen ende innene sonder eenich betoech hyement der afte doene bi also dat her Gheerard ende vrouwe Margriete sin wetteleke wyf ofte de ghene die dit voers. bewys ende beset houden sal sin in fauten oftē in ghebreke van vulcommenen paymenten te doene ten daghe ende ten termine alsoet boven wel verclaerd es. Actum int scependom h. Jan Borluuts, h. Willems van Huusse ende haren ghesellen, den xviii^{en} dach van Decemb. anno lxxvj. (1).

(1) Arch. com. précitées. Jaer. reg. 1366-67, f° 16.

ANNEXE III.

Folio 44 verso. (23 aprilis, Georgij, martyr). « Eodem die obiit Domina Elyzabeth, dicta Boene feeme, filia Leonij de Slotá, que dedit V libras, de quibus duo capellani parentum eius habebunt cuilibet vj denarios, et pro his debent interesse vigiliis et misse, et in missá dyaconus et subdyaconus; Et si defuerint presbiteri primi, ponent alios duos secundum voluntatem eorum, quibus dabunt dictos denarios; Et custodi ij denarios pro campanis pulsandis. »

Folio 90 verso. (25 augustus, Genesij, martyr). « Eodem die obiit Dominus Gerardus de Gandavo, miles, qui dedit xxx solidos. »

« Kalendarium » de l'église St Jean (1).

ANNEXE IV.

Folio 226. « A Myn heeren Scepenen vander Kuere der stede van Ghendt ».

« Vertooght in alder reverentien Coninck, huever deken, deken ende ghemeene proviserers van den Souvereynen ende grooten Gulde van Myne heere Ste Jooris., ghehouden binnen deser voors. Stede, hoe dat tzelve Gulde hier te vooren zeer ghehantiert ende bemindt es gheweest by den Ed. voorzaten, van zyne May., Graven van Vlaenderen, ende andere princen, metgaders UL., heeren voorzaten, die uut goede jonste, affectie ende faveure totten voors. Gulde ende onderhande van dien, ghestelt ende ghejont hebben vele schoone fondatien, giften ende dootschulden, zoot eleken notoir is, emmers onder andere van eene eeuwelyke erfvelycke rente van zes ponden grooten tsiaers, die wylen Pieter de Ville, den Gulde ghejont ende ghegheven heeft, Anno duust vier hondert zesse ende tzeventich, int scependom Jans unten Hove Jacobs enz., Daer vooren den voorn. Pieter den broeder van Ste Jeronimus huuze, nu ghezeyt de fraters, wettelyck upgedreghen ende over ghegheven heeft de plaetze, huus, stede ende turre, gheheeten *sher Gheeraerts Dievels steen*, metten plaetsen van ervven, den muraigen ende ghestichten daerup staende etc., van welcke voors. ghifte ende rente tvoorn. Gulde jaerlycx

(1) Bibliothèque de l'Université de Gand, section des manuscrits n° 56, ouvrage publié en 1889 par M. Nap. de Pauw, Avocat-général près la Cour d'Appel de Gand.

wel betaelt es gheweest » zoo by den paters van den fraters, als ooc daer naer, by den regent, uten name van dien van sente Baefz, zonder in twee jaeren herwaerts, dat Guillame Roosemont nu ontfanghere ende administratie hebbende van den goedinghen van den zelve cloostere, refuseert ende weyghert te betaelne, mits dat hem by UE. mynenvoorn. heeren up zyne laatste rekenynghe apostille ghestelt es van negheene betalinge te doene, tenzy by ordonnancie van scepenen.... »

« Ordonnantie van mynen heere scepenen. »

« Scepenen van den kuere van der stede van Ghendt ordonneren den ontfanghere Roozemont, den suppliant de achterstellen van bovenscrevene rente te betaelen..... » Actum int collegie van mynen heeren Scepenen voorn. den 29 april 1580. Onder stondt gheteeckent ende ghescreven. By den secretaris Cabeliau. »

« Ghecollationeert jeghens de originaele requeste met de appostillen, ende bevonden accordeerende, by ons als ghezwoorne cleerk van desen Gulde. » (Geteeckent) Scheldewaert 1580.

(« Bouc van allen gulden broeders ende gulden zusters van den ouden gulden van den edelen ruddere den grooten heere minen heere Sente Jooris binnen der Stede van Gend.... An 1448 ») (1)

(1) Bibliothèque de l'Université de Gand, fonds gantois. Requête au magistrat de Gand, visée par M. De Potter, dans son ouvrage mentionné ci-dessus (IVe Deel, blz. 605).

STATISTIQUE
DES PILORIS, PERRONS, PIERRES DE JUSTICE
ET CROIX DE MARCHÉS.

CANTON JUDICIAIRE DE LOKEREN. (*Lokeren, Ewaerde,
Dacknam*).

—
Par M. ALBERT DUTRY.

—
LOKEREN.

Avant 1860, existait à Lokeren, place du Sablon, une colonne en pierre de taillé, haute de plusieurs mètres montée sur trois marches formant perron et munie d'anneaux de fer.

Le peuple l'appelait, en son patois, *polderyne* ou *paleryne*. (Dans plusieurs anciens documents flamands, le pilori est désigné par le mot *pellewaryn*).

On lit, d'autre part, dans l'ouvrage : *Geschiedenis der stad Lokeren, door FRANS DE POTTER en JAN BROECKAERT*, p. 99 : « *Het pelderyn, of de schandpaal ter uitvoering der hooge justitie, bevond zich ter plaatse geheeten het Sand, alwaar in 1771 arduinen staken werden gesteld, met kettingen aan elkaar verbonden, om te beletten dat ze tijdens de strafuitvoeringen zouden overschreden worden...* »

Après avoir servi de pilori, la colonne servit.. de poteau indicateur et de piédestal.

Le jour de la procession de la Vierge, on garnissait la colonne de tentures blanches et bleues et on hissait sur

son faite une statue de la Vierge ou plutôt une grande planche découpée, haute de dix à douze pieds. Cette figure, montée sur pivot, tournait dans le sens du cortège religieux de façon à lui faire toujours face.

La figure existe encore ; elle est la propriété de M. Van Goethem, ancien bourgmestre de la ville de Lokeren.

Quant au pilori proprement dit : abattu vers 1860 par Jacobus Onghenae, voiturier, il resta pendant quelque temps dans les magasins de la Ville, puis, il passa entre les mains de M. Joseph Raemdonck, brasseur à Lokeren, qui la fit placer dans son parc du Bergendries.

M. Raemdonck m'a montré ce petit monument aujourd'hui mutilé.

Le fragment subsistant a les dimensions suivantes : fût de la colonne, hauteur : 1 m. ; circonférence 1.32 m. ; hauteur de la base : 0.40 m. ; circonférence de la partie inférieure octogonale : 1.84 m.

La face antérieure de la base porte le millésime de 1740, taillé en creux.

Il paraît y avoir quatre traces de crampons au haut du fût, à l'endroit où il a été brisé ; j'ai dit, en effet, qu'il n'en restait qu'un fragment.

* * *

Dans le cabinet du bourgmestre existe une petite carte topographique, gravée et datée à la main, 1600, de la ville de Lokeren.

Recherches faites, c'est une belle épreuve de la gravure de la *Flandria illustrata*, reproduite en tête de la monographie de MM. De Potter et Broeckaert.

Or, à peu près au milieu de la place du Marché, on remarque une potence à un bras, surmontée de trois petits traits verticaux.

Sur le même plan, on voit, place du Sablon (dont il est

question plus haut) un arbre et, à côté de l'arbre, une marque mal définie (par suite de l'exiguïté du plan); serait-ce le pilori ou plutôt l'ancêtre du pilori décrit tantôt?

Dans cette hypothèse, Lokeren aurait eu, à la même époque, son pilori et son gibet.

Des recherches ultérieures complèteront probablement cette note.

EXAERDE.

Jusqu'en 1230 l'histoire d'Exaerde se confond avec les annales de Lokeren dont Exaerde n'était qu'une dépendance incertainement qualifiée.

Au XIIIe siècle, elle acquiert son autonomie et obtient peu à peu de grands et nombreux privilèges, parmi lesquels le pouvoir de rendre la justice aux différents degrés.

On lit dans *Het Land van Waes* de SIRET, p. 138 : *De heerlijkheid Exaerde had voorrecht van lage, middelbare en hooge rechtspleging. De galg bestond, gelooven wij, ter plaatse genaamd « het Veldeken. »*

Dans le bureau de l'état civil de Lokeren, existe une copie, datée du 25 avril 1855, d'une carte qui porte cette inscription : *Charta ofte descriptio figurativa ghestelt naer de Conste van geographia vertoonende de geheele prochie van Lokeren... ghemeten ende ghecaerteert ten jare 1741 door Carolus Benthuyts.*

Au bas de cette carte, au hameau Keersemaecker, sur la route de Gand à Anvers, on remarque une emprise en demi cercle sur une terre riveraine. Dans cet espace figure une potence, à laquelle sont suspendus deux corps, et au-dessous se lit cette inscription : *Het gereghte van Exaerde.*

MM. DE POTTER ET BROECKAERT écrivent à ce sujet dans leur histoire des communes flamandes :

De galg stond ter wijk Doorslaar, in de nabijheid van de Doorgangstraat, ter plaatste heden nog gekend onder den naam van de Galge, sectie D, N° 1865....

Et ces auteurs ajoutent ce curieux détail :

De laatste er aan opgeknoopte was een zekere Lapper, die ter dood was verwezen en zich in zijne gevangenis ten bovenste verdieping van de herberg de Zwaan, van het leven had beroofd. De baron van Exaarde, hiervan onderricht, verklaarde den zelfmoordenaar onwaardig door de deur der genoemde herberg te worden gedragen en beval zijn lijk door het venster op straat te werpen. Het werd van daar naar de galg gevoerd, almaar het vonnis op het ontzielde lichaam van den veroordeelde werd uitgevoerd.

DACKNAM.

Le minuscule village de Dacknam — une jolie petite église, d'un gothique proche parent du roman, et quelques maisonnettes jetées dans les prairies de la Durme — est une des plus anciennes communes du pays.

Si petite soit-elle, elle a un passé illustre car elle eût pour hôtes nos glorieux Comtes de Flandres...

Il y a quelques années on pouvait encore voir certains vestiges du château féodal. Hélas ! aujourd'hui tout a disparu et, seul, reste le souvenir, — presque la légende !

J'y suis allé voir. Plus rien qu'une prairie et un champ là où s'élevait jadis l'enceinte crénelée.

Les anciens du village affirment que la transformation n'a pas eu lieu sans peine et que le soc de la charrue heurté parfois encore des moellons !

De l'ancienne justice seigneuriale — aux trois degrés comme il appert d'un vieux document qui fait partie des archives de la famille Vilain XIII — nulle trace ne subsiste.

Peut-être le pilori ou le gibet n'ont-ils jamais été dressés dans cette communette privilégiée. Je lis, en effet, dans une monographie de Dacknam : *De crimineele justitie (van Dacknam) werd uitgeoefend door 's graven mannen van 't leenhof van Waas, in het slot van Rupelmonde of te St-Nicolaas.* »

Saint-Nicolas était bien outillé à cet effet ! Le gibet s'y dressait en pleine ville, devant le *Landhuys* ; les cadavres étaient ensuite transférés au *Galgeveld*, pour y ballotter à un lugubre triangle, garni de crocs, et y devenir la proie des corbeaux

Mais voici que je sors de mon canton... Pas aujourd'hui, prochainement !

A. D.

HET GRAVENKASTEEL.

Opzoekingen ter beantwoording der vraag :

Van welke tijden dagteekenen de verschillende nog bestaande deelen van het Gravenkasteel ?

Door J. VUYLSTEKE.

I. INLEIDING.

De hierboven afgeschreven vraag werd door onze algemeene vergadering van 5ⁿ November 1894 naar de Afdeelingen van Geschiedenis en van Schoone Kunsten verzonden om onderzocht en, zoo mogelijk, opgelost te worden.

Aan de Afdeeling van Schoone Kunsten werd de taak opgedragen uit de verschillende bouwstijlen, waartoe zij behooren, den ouderdom van de onderscheidene overblijfselen te bepalen; de Afdeeling van Geschiedenis zou verzamelen wat er in kronijken en andere bronnen over de oorsprongen van het gebouw te vinden is.

In de volgende bladzijden geef ik de uitslagen der opzoekingen, welke aan de Afdeeling van Geschiedenis werden medegedeeld.

De te beantwoorden vraag levert veel moeilijkheden op, die wij in den loop van deze verhandeling zullen ontmoeten.

Vooraf wil ik enkel wijzen op de voornaamste dier moeilijkheden : *kasteel* heet in 't Latijn *castrum* of *castellum*, en de oude bronnen onzer geschiedenis, welke tot in de XIIIe eeuw alle in 't Latijn geschreven zijn, vermelden, te Gent, niet één, maar verschillende *castrum's* of

castellum's welke men allicht onder elkander verwacht.

Zoo wordt er gewag gemaakt van een *Castrum*, dat reeds door de Romeinen, ja door Julius Caesar zelf, zou gebouwd zijn ter plaats, waar, in de VIIe eeuw, de abdij van S'-Baafs verrees;

van een *Castrum*, dat door Boudewijn met den IJzeren Arm zou gesticht zijn, dus in de IXe eeuw;

van een *Castrum* of *Castellum*, dat de Duitsche keizers in de X^e eeuw of nog vroeger zouden opgericht hebben op eene plaats, die nog door niemand is teruggevonden;

van ons nog bestaande Gravenkasteel, dat door Philips van den Elzas in 1180 werd gebouwd.

Dat alles, zonder nog den Burg (Oudburg, *vetus Castrum*) mee te rekenen.

Het woord *castrum* wordt bovendien nog gebruikt om de stad zelve aan te duiden: zoodat het, in de oude stukken, op het Gentsche grondgebied zes verschillende zaken kan aanwijzen.

Het is dus noodig, als men naar de oorsprongen van het Gravenkasteel zoekt, steeds bijzonder op te letten om alle verwarring te vermijden met hetgeen men over de andere *castrum's* en over de stad zelve onder dien naam in de kronijken en oorkonden aantreft.

Ik geloof dat de schrijvers, die deze stof tot dusverre behandeld hebben, hieraan meermaals te kort gebleven zijn.

II. HET KASTEEL (*Castellum, Castrum*) VAN 1180.

1. In de algemeene vergadering van November heb ik gezegd dat de gedeelten, waarvan de herstelling nu in gang is, namelijk de groote poort en de omheiningsmuur, stellig van de XIIe eeuw, en wel van het jaar 1180, dagteekenen. En als bewijzen heb ik de overeenstemmende verklaringen aangehaald van het nog bestaande opschrift

boven de ingangpoort van ons gebouw, en van den kronijkschrijver Gislebertus van Bergen.

Het opschrift zegt inderdaad dat Philips van den Elzas dit Kasteel in 1180 deed bouwen : *anno MCLXXX fecit hoc castellum componi* (1); en Gislebertus, tijdgenoot van Philips van den Elzas, en kanselier van graaf Boudewijn van Henegouwen (*den Moedige*), welke de schoonbroeder was en de opvolger werd van gezegden Philips, bevestigt dat deze het kasteel had gebouwd : *castrum Gandavense construxerat* (in de uitgave van Du Chasteler, Brussel, 1784, blz. 226; in de uitgave der MG. SS. XXI, blz. 77). Beide zeggen : *gebouwd (fecit componi, construxerat)*; niet : herbouwd, of hersteld, of vergroot.

2. Welnu, reeds op dit eerste punt rijst eene moeilijkheid op.

Boven op het nog bestaande opschrift, dat in den steen gebeiteld is, was vroeger met vijf pinnen, waarvan de uiteinden er nog in zitten, eene koperen plaat vastgehecht, welke ook een opschrift droeg, en dat opschrift was niet gelijkkluidend. De laatste woorden van het eerste : *fecit hoc castellum componi*, waren vervangen door : *fecit hanc portam*.

Sanderus, die het steenen opschrift niet heeft gekend, geeft in zijne *Flandria illustrata* (1^e uitgave 1641, 1^e deel, blz. 166-167) op de kaart van de Kasselrij van de Oudburg, eene afbeelding van het ander, met de uitdrukkelijke vermelding dat het is de *Inscriptio stans supra portam Castelli veteris Burgi vulgo Het Graven Casteel, in Lamina aenea* (Opschrift staande boven de poort van het Kasteel van de Oudburg, gemeenlijk het Gravenkasteel, op eene koperen plaat).

(1) Afbeeldingen van dit opschrift zijn te vinden bij Alph. De Vlaminck, *Les origines de la ville de Gand*, en bij Hermann Van Duyse, *le Chateau des Comtes*, bl. 6. Zij zijn geteekend naar het plaasteren afgietsel, dat in het *Oudheidkundig museum* alhier bewaard wordt, en dat in 1872 gemaakt werd.

Die koperen plaat bestaat niet meer, wij kunnen ons dus niet verzekeren of Sanderus goed gelezen heeft, wij moeten hem op zijn woord gelooven. De kanunnik M. De Bast maakt er gewag van in zijn *Recueil d'antiquités romaines et gauloises*, 1808, blz. 53, waar dezelfde tekst voorkomt als bij Sanderus; maar, ofschoon hij er de afmetingen van geeft, 28 duim hoog en evenveel breed, laat zijne mededeeling niet toe te bevestigen dat hij de plaat gezien heeft en zelf het opschrift heeft afgeschreven. Wij weten dus niet of wij voor dien tekst twee getuigen hebben of slechts éénen. Volgens De Bast is die koperen plaat in 1803 verdwenen; hij zegt niet hoe.

Voor hem leverde het verschil tusschen de twee opschriften geen groot bezwaar op; op het steenen opschrift las hij *reponi* in plaats van *componi*, *herstellen* in plaats van *bouwen*. Er is daar inderdaad een verkortingsteeken, dat ik zelf destijds in 1872 voor *re* hield, terwijl het stellig *com* beteekent. Evenals De Bast, dacht ik toen dat de twee opschriften elkander aanvulden: Philips herstelde het Kasteel en maakte de poort.

3. Met of zonder de verkeerde lezing *reponi* voor *componi*, werpt het bestaan van die twee opschriften, het een boven het ander, intusschen eenige raadsels op, die wij niet mogen ontwijken.

Diericx heeft de moeilijkheid vermeden door van het steenen opschrift niet te gewagen en enkel het koperen te vermelden. Volgens hem heeft dan ook Philips van den Elzas slechts een nieuwe poort, *un nouveau vestibule*, gemaakt Ziehier overigens hoe deze schrijver zijne vrij verwarde begrippen over de bouwwerken, door gemelden vorst uitgevoerd, heeft uiteengezet (*Mémoires sur la ville de Gand*, I, 452):

« Le Comte Philippe d'Alsace ayant conçu le projet d'embellir ce palais (er is spraak van 's Graven steen), et de

faire réparer convenablement les fortifications du Vieux-bourg, considéré comme une place forte, destina à cet effet, par son édit général de l'an 1178, une part des amendes : ce qu'il exprima en ces termes *ad opus castri* (*pour les besoins du château*) et il trouva, au moyen de cet arrangement, les fonds nécessaires, non seulement pour ajouter à son palais, en 1180, un nouveau vestibule dont Sanderus nous a conservé l'inscription ; mais aussi de remettre les fortifications du Vieux-bourg dans un état si imposant que son épouse la Reine Méhaut y pouvait, vers l'an 1190, braver l'insurrection des Gantois. »

Geheel deze plaats, en o. a. de wijze waarop Diericx daar de « verfraaiing » van 's Graven steen en de « herstelling » van de versterkingen der Oudburg samenvoegt en ze beide in verband brengt met zekere uitdrukking *ad opus castri* voorkomende in een charter van Philips van den Elzas, waarover ik later een woord zal zeggen, getuigt bij den schrijver van meer verbeelding dan historische nauwkeurigheid.

5. De heer A. De Vlaminck, in zijn werk *Les origines de la ville de Gand*, blz. 65, is, meen ik, de eerste die gepoogd heeft eene oplossing te geven aan de vragen, welke het bestaan van die twee verschillende opschriften opwerpt.

Vooreerst, waarom dat dubbel opschrift ?

« Cette inscription, » zegt de heer De Vlaminck, sprekende van het steenen opschrift, « après être restée quelque temps exposée à la pluie, à la poussière, à toutes les intempéries de l'air, étant devenue presque illisible, on la recouvrit d'une lame en bronze, de même forme et de mêmes dimensions, sur laquelle le texte fut modifié. »

Ziedaar eene uitlegging die mij nogal gewaagd schijnt.

Het steenen opschrift is nu nog na zeven eeuwen, en nadat het reeds sedert 1803, door de verdwijning der koperen plaat, wederom à toutes les intempéries de l'air is

blootgesteld geweest, goed bewaard en leesbaar, getuige het in 1872 gemaakt plaasteren afgietsel.

En ten andere, op de hoogte die voor die opschriften was aangewezen, moeten zij, van beneden, het eene zoo-wel als het andere, altijd onleesbaar geweest zijn.

De veronderstelling, dat het eene opschrift boven het andere gehecht werd om een onleesbaar door een leesbaar te vervangen, is dus moeilijk om aan te nemen.

5. Tweede vraag : Zijn zij gelijktijdig ?

Volgens de uitlegging van den heer De Vlaminck is het koperen opschrift *eenigen tijd* jonger. Die uitlegging wegvallend, bezitten wij niets, waarop wij ons kunnen gronden. De letters van de afbeelding bij Sanderus, welke blijkbaar een *facsimile* wil zijn, schijnen wel van dezelfde soort te zijn als die van het steenen opschrift, en dus ook tot het einde der XIIe eeuw te behooren. Ik verzoek nochtans onze medeleden, die bijzonder in de paleographie thuis zijn, dit punt te willen beslissen.

6. Derde vraag : waarom verschillen zij ?

Gelijktijdig of niet, en waarom men ook twee opschriften boven elkander geplaatst hebbe, de reden, waarom zij verschillen, ontsnapt ons geheel en al.

Ik stel nu de vraag : zijn zij overeen te brengen ?

Het gebeurt wel eens dat hetzelfde feit in twee oude stukken in verschillende bewoordingen wordt vermeld, zelfs als een van die stukken gezegd wordt de bevestiging van het andere te zijn. Deze varianten zijn alsdan geen tegenstrijdigheden, maar synonymieën.

Staan wij hier niet voor een dergelijk geval ?

Indien wij, om den ouderdom van het kasteel te bepalen, slechts de twee opschriften hadden, zou misschien de rationeelste oplossing zijn dat *castellum* hier inderdaad hetzelfde beteekent als *porta*. Het gebouw, gelijk wij het daar zien, zou deze uitlegging niet uitsluiten : de poort is

immers een kleine vesting, een klein *castrum* of *castellum* op zich zelf.

Dan zou alleen de poort van Philips van den Elzas zijn en het overige zou van vroeger of van later dagteekenen.

Doch die uitlegging ware in strijd met het stellig bericht van Gislebertus. De plaats, waar hij dit mededeelt, en de bijzonderheden, die hij er bijvoegt, maken allen twijfel onmogelijk (Uitg. Du Chasteler, blz. 226).

Zeger, de burggraaf van Gent, gebruik makend van de moeilijkheden van allen aard, waarin Boudewijn, de opvolger van Philips van den Elzas, zich in 1191 bij zijne troonsbeklimming bevond, beweerde dat hij, uit hoofde van zijn burggraafschap, de bewaring moest hebben van het Kasteel van Gent, dat Philips ter beteugeling van den overdreven hoogmoed der Gentenaren gebouwd had.

Boudewijn gaf aan dien onredelijken eisch niet toe; maar, daar hij in Vlaanderen nog geene wortels geschoten had, en om zich Zeger niet tot vijand te maken, verleende hij hem andere voordeelen.

Ziedaar het verhaal van Gislebertus, den kanselier van graaf Boudewijn, die zeer goed moest ingelicht zijn; hij zegt dat Philips het *castrum gandavense*, dit is wel geheel het kasteel, had gebouwd, en hij voegt er de reden bij waarom: namelijk om den buitensporigen hoogmoed der Gentenaren in bedwang te houden. Dus geen twijfel: een nieuw gebouw, met een nieuwe bestemming, voorziende in een nieuwe behoefte.

Na Philips' dood komt de burggraaf Zeger beweren dat de bewaring van dat kasteel aan hem toekomt. Ware 't niet geheel en voor de eerste maal door Philips gebouwd geweest, zulke aanspraak zou zich niet hebben kunnen voordoen. Indien er vroeger een kasteel geweest ware, waarbij Philips enkel de poort gevoegd hadde, dan zou de vraag of de burggraaf daar ja of neen eenig recht in

had, door het vroeger gebruik en reeds tijdens Philips' leven vastgesteld geweest zijn.

Ziedaar dus twee afdoende redenen. Het steenen opschrift beteekent dus bepaald dat het geheele kasteel door Philips werd gebouwd, en kan niet opgevat worden alsof *castellum* daar synoniem zou zijn van *porta*.

't Is ook onder den naam van *castellum*, afwisselend met *castrum*, dat het geheele gebouw in alle volgende Latijnsche akten vermeld wordt, en onder dien van *chastel* in alle Fransche. Ik denk dat het slechts in den tegenwoordigen tijd is, dat men de poort *châtelet d'entrée* is beginnen te noemen.

7. Ik maak geen gebruik van het argument, dat door het zicht van het gebouw geleverd wordt. Indien ik mij niet vergis, is het voor ieders oogen blijkbaar dat de poort met den omheiningmuur, in bouwtrant en bouwstoffen, één geheel uitmaakt, zoodat zij zich voordoen als een bouwwerk uit één stuk, dat stellig terzelfder tijd werd uitgevoerd. Maar op dit gebied tredende, zouden wij inbreuk maken op de bevoegdheid der Afdeeling van Schoone Kunsten.

8. Hoe dan die twee verklaringen :

Philips heeft in 1180 dit kasteel doen bouwen;

Philips heeft in 1180 deze poort gemaakt;

overeen te brengen?

Ik stel nog eens de vraag, maar verklaar mij buiten staat om er een voldoende antwoord op te geven.

9. Al het bovenstaande was sedert lang geschreven, toen ik kennis maakte met een handschrift, dat in het bezit is van ons geacht medelid den heer Schoorman en waarin over de twee opschriften van ons Kasteel een korte mededeeling voorkomt, die van aard is om ons de lezing *fecit hanc portam* van Sanderus uiterst verdacht te maken.

Dit handschrift draagt voor titel :

“Sepulturen en monumenten vande stadt Ghendt, hoofdstadt vanden graefshepe van Vlaendren bij een versammelt voor zig en voor de zijne door Jo' Christophorus van Huerne, ghentenaer en romeynschen Leeraer (Doctor) in rechten.

» Geschreven a° 1575, vernieuwt anno 1800 door zijn kleyn neef I. van Huerne.

» Op het titelblad staet geschreven door Ch. van Huerne, Christophorus van Huerne Gandensis Metropol. Flandr. copulavit congegravitque (*sic*) hoc sibi et suis ab anno salutis 1575. »

Aan 't hoofd van den titel staat nog deze aantekening :

“ Het originel handschrift word bewaert bij den heere van Heurne te Brugge 1829. »

In afwachting dat het iemand moge gelukken dat origineel handschrift in handen te krijgen, geef ik hier volgens den bundel van den heer Schoorman (blz. 99) het hoofdstuk *s' Graven Casteel* :

“ Boven de poorte van s' graven Casteel tusschen de pylaren op Ste Pharaïlden plaetse es gheschreven met gulden ende schotsche (*de schrijver meende zeker gothische?*) lettren in een metalen blat aldus ghemaect dat hier na volcht :

“ ANNO AB
INCARNATIONE
DOMINI M° C°
LXXX° PHILIPPUS COMES
FLANDRIE ET VIROMANDIE
FILII THEODORICI
COMITIS ET CIBILIE
FECIT HAS
LITTRAS
(1) h PONI

(1) De verkorting, welke het Handschrift hier heeft, kan niet in drukletters aangèduid worden : zij gelijkt op eene *h* met een krullende streep door haar bovenste deel.

“ Onder t' voors. metalen blat bij fortune afgevallene wesende int jaer 1583, es d' bevonden inden muer een steen vanden selven vorme uutghehouden (*lees* uutghehouwen) als t' metael was ghegraveert, t' zelve dat int metal es in ooc ghelijcke scodsche (gothische?) lettren zoot hier neffens achter volgt :

“ ANNO I
CARN D
MCLXXX
PH COMES FLAND ET VI
ROM FILIUS THIRIC COMITIS
ET SIBILIE
FRCTI CAS
LIT^a PONI. ”

Dit afschrift van het opschrift dat in den steen gekapt is, is regel per regel zeer nauwkeurig, behoudens de laatste woorden, waar de verkortingen Van Huerne in den steek gelaten hebben. Van *fec h* (*fecit hoc*) maakte hij *fecti*, van *castell* (*te* ineengewerkt, *ll* ook ineengewerkt en door een verkortingsteeken doorstreept) en *o* (de verkorting van *com*) maakte hij *cas lit^a*.

Deze betrekkelijke nauwkeurigheid geeft een groote waarde aan Van Huerne's getuigenis wanneer hij bevestigt dat op de koperen plaat hetzelfde gegraveerd was als in den steen gehouwen; zijn afschrift toont dat hij op het einde ook eene moeilijke plaats ontmoet heeft, waarvan hij dezen keer *fecit has littras h poni* heeft gemaakt.

De varianten *fecti cas lit^a* en *fecit has littras* bewijzen dat de man uit deze plaats hoegenaamd niet wijs is geworden, terwijl de in beide varianten voorkomende lettergrepen *fec as lit poni* intusschen geen twijfel laten over de identiteit der zinsneden, welke de afschrijver niet heeft begrepen. Daar wij nu stellig weten dat het nog bestaande steenen opschrift *fecit hoc castellum componi* luidt, zoo ligt de gevolgtrekking voor de hand dat, indien Van Huerne

goed heeft gezien, de tekst der koperen plaat bij Sanderus niet nauwkeurig kan zijn.

Te oordeelen naar zijne ontcijfering door *littras*, *litt^a*, van het voornaamste woord dat hij niet kon lezen, moet Van Huerne gedacht hebben dat er in de opschriften geen spraak was van het kasteel, maar van de opschriften zelve; de beteekenis zou zijn : In 1180 heeft graaf Philips dit opschrift (*has littras*) doen plaatsen.

10. Na nog gezegd te hebben dat de oorzaken, die Philips noopten om reeds in de XIIe eeuw een kasteel of citadel te bouwen ten einde de Gentenaren in bedwang te houden, eene belangwekkende bladzijde in onze plaatselijke geschiedenis uitmaken, maar dat de behandeling van dit onderwerp geheel vreemd is aan de bepaalde vraag, welke ons moet bezig houden, ga ik over tot het onderzoek van wat er hier bestond vóór het Kasteel van 1180.

III. DE LAPIDEA DOMUS ET TURRIS VAN VÓÓR 1180.

1. De verklaringen van Philips' steenen opschrift en van Gislebertus' kronijk zijn zoo stellig en zoo absoluut dat men, op 't eerste zicht, zou denken : Vóór 1180 bestond er daar niets.

Deze verklaringen bewijzen echter alleenlijk dat er daar vóór 1180 geen *castellum* of *castrum* bestond; maar er was daar *terzelfder plaats* een ander gebouw van den graaf, ook van verdedigingsmiddelen voorzien, maar van veel minder gewicht.

Dit wordt ons geleerd door eene even stellige bron als Gislebertus, door Galbertus namelijk, den Bruggeling die een zoo levendig verhaal heeft nagelaten van de gebeurtenissen, welke in 1127 en 1128 tijdens en na den moord van graaf Karel den Goede voorvielen.

Hij vertelt (Galbert, *Histoire du meurtre de Charles le*

Bon, uitg. Pirenne, n° 109, blz. 156). dat in 1128 de voorstanders van den graaf Willem van Normandië zich te Gent in 's graven huis (*in domo comitis*) opsloten en er door de aanhangers van Diederik van den Elzas belegerd werden. In den nacht van den 1° tot den 2° Mei deden zij eenen uitval, waarin zij een aantal huizen in brand staken en de krijgstuigen, waarmede de belegeraars het steenen huis en den toren (*lapideam domum et turrim*) beschoten, buiten dienst stelden.

Galbertus vermeldt nogmaals dit huis van den graaf te Gent (*Ibidem*, n° 3, blz. 7), waar hij zegt dat deze de Gentenaren schande sprak, omdat zij in 1125 arme lieden vóór de deur van zijn huis (*ante ostium domus suae*) van honger hadden laten sterven, terwijl zij in staat waren hun voedsel te geven (1).

2. De woning van den graaf te Brugge wordt door Galbertus ook *domus comitis* genoemd (*Ibid.* n°s 12, 16, 20, 22, 37, 41, 44, 59, 81, 87, 103, 105; blz. 20, 27, 35, 40, 60, 66-68, 71-72, 96-97, 124-126, 132, 149, 150), en zij had ook eenen versterkten toren gelijk het blijkt uit n° 81, blz. 125-126, waar Galbertus de beschrijving geeft van de strafuitvoering der moordenaars van den graaf, die van het hoogste van dien toren (*propugnacula turris suprema*) naar beneden geworpen werden.

3. De naam van *lapidea domus et turris* toont dat we hier te doen hebben met een dier gebouwen, die onze

(1) Eene andere plaats, waar Galbertus (*Ibidem*, n° 80, blz. 124) spreekt van eenen tocht van Willem van Normandië tegen Oudenaarde, in het begin van Mei 1127, als wanneer hij die stad tot aan den steenen toren (*suburbium usque ad turrim lapideam*) afbrandde, wordt door de heeren Alph. De Vlaminck (*Origines de la ville de Gand*, blz. 62 en 89) en H. Van Duyse (*Le château des comtes*, blz. 5) ten onrechte met de *domus etturris* van den graaf te Gent in verband gebracht.

middeleeuwsche stukken *steen* noemen, en dat het van een toren voorzien was.

Zulke steenen waren toen talrijk te Gent; stukken en schrijvers van de XIIe eeuw maken er meermaals gewag van.

De aartsbisschop van Reims, Willelmus, vaart in een charter van 1179 heftig uit tegen die Gentsche burgers die over den overvloed hunner rijkdommen en de versterkingen hunner huizen, welke op torens schenen te gelijken, bovenmate hoogmoedig waren: *multitudo civium, propter arridentem sibi divitiarum abundantiam et arces domorum que turribus equipollere videbantur, ultra modum superbiens* (Het charter is gedrukt bij Miraeus, *Opera dipl.* II, 974, en bij Fr. De Potter, *Petit cartulaire de Gand*, blz. 1.)

Gislebertus (blz. 249, uitgave Du Chasteler) spreekt van Gentsche mannen, die machtig waren door hunne aanverwanten en sterk door hunne torens: *homines multi in Gandavo et potentes parentela et turribus fortes*.

Wilhelmus Armoricus, in zijne *Philippis* (bij Dom Bouquet, *Recueil des hist. de France*, vol. XVII, blz. 136) vermeldt, onder de kenmerken van Gent, zijne huizen voorzien van torens: *Communia Gandavioorum turritis domibus..... superba*.

Het recht om zulke versterkte woningen te bezitten deed de Gentsche aristocratie zich in 1191 (1) door Mathildis,

(1) In navolging van Diericx, *Lois des Gantois* I, 86, hebben Warnk.-Gheldolf (*Gand*, 226) die charters van Mathildis en van Boudewijn en Margareta in 1192 geplaatst (ofschoon zij die van Mathildis in hunne *Hist. de Flandre* I, 205, tot 1191 brachten), en meest al onze schrijvers hebben, sedert, 1192 aangenomen. In zijne uitgave van la *Coutume de Gand* (t. I, blz. 391, Brussel, 1868) zegt A. E. Gheldolf: vers 1191 ou 1192. Zij behooren echter beide zonder twijfel tot 1191. Mathildis zal het hare aan de Gentenaren verleend hebben, zoodra de tijding van den dood van Philips van den Elzas hier was aangekomen, d. i. [volgens Meyerus] in

weduwe van Philips van den Elzas, en eenige weken later door Boudewijn den Moedige en zijne vrouw Margareta erkennen en bekrachtigen. *Spectat ad libertatem eorum*, zegt art. 4 van het charter van Mathildis, *oppidum suum muris, vallis et quacumque voluerint munitione, ad libitum suum firmare, sic et proprias domos* (bij Warnk.-Gheld., Gand, blz. 227).

4. De *lapidea domus et turris* van den graaf zal een gebouw geweest zijn in den aard van die der Gentsche groote heeren, maar ongetwijfeld grooter, zoo wat in dezelfde verhouding als tegenwoordig een vorstelijk paleis tot de woning van een vermogend burger. Hoe het er mag uitgezien hebben, is onbekend.

De woorden *lapidea domus et turris* doen mij denken dat er een *woonhuis* en bovendien een *toren* was, en dat Geeraard-Duivelssteen, ofschoon veel jonger, er ons eenigszins een denkbeeld kan van geven. Men heeft mij geantwoord dat *lapidea domus* en *turris* tweemaal hetzelfde zeggen. Dat geloof ik niet.

De *turris* (toren) was in die tijden een bijzondere soort van *munitio* (versterking) : men kan er zich van overtuigen bij Gislebertus, o. a. blz. 53 (uitg. Du Chasteler), waar hij, sprekende van een aantal bouwwerken door den Henegouwschen graaf Boudewijn IV (den *Bouwer*, vader van den *Moedige*) uitgevoerd, zegt dat die vorst hier een *castrum*, daar een *turris* bouwde, en ook te Valencijn een *domus lapidea ad habitandum honesta et apta*.

Er was dus verschil tusschen *lapidea domus* en *turris*, zijnde somwijlen twee deelen van een geheel, maar die ook elk afzonderlijk kunnen bestaan.

Sept. 1191; en reeds in October (Gislebertus, blz. 223) sloot Mathildis met Boudewijn eene overeenkomst, ten gevolge waarvan de Gentenaren hem in hunne stad ontvingen (Ibid. blz. 224), natuurlijk, ofschoon Gislebertus daar niets van zegt, na 't charter bekrachtigd te hebben.

5. Ik heb gezegd dat het steenen huis met toren van den graaf op dezelfde plaats stond als het later kasteel. Dit wordt door geen bron bewezen: Galbertus zegt niet, waar de *lapidea domus* zich bevond, en Gislebertus spreekt er niet van; maar ik meen het te mogen besluiten uit den volksnaam van 's *Graven steen*, die, gedurende de gansche Middeleeuwen (nu en dan met *kasteel* afwisselend), is gehecht gebleven aan het *castellum* van Philips van den Elzas. Ofschoon het geen steen meer was, maar een kasteel, is men den naam van het eerste gebouw blijven gebruiken.

6. Op de vraag of Philips van den Elzas bij den bouw van zijn kasteel de *lapidea domus et turris* geheel heeft doen afbreken, dan wel of hij ze geheel of gedeeltelijk bewaard en benuttigd heeft, en of namelijk de groote vierkante middentoren (*donjon*), hetzij geheel, hetzij het onderste deel er van, niet een overblijfsel is van de *lapidea domus et turris*, laten de documenten niet toe een antwoord te geven.

Dit zal te onderzoeken zijn, ter plaats, door de bouwen- en oudheidkundigen.

IV. ONDERZOEK VAN DE MEENING VAN DEN HEER A. DE VLAMINCK, VOLGENS WELKE HET KASTEEL REEDS IN DE X^e EN XIe EEUW ZOU BESTAAN HEBBEN.

1. Die *lapidea domus et turris* wordt, indien ik mij niet vergis, nergens vermeld dan bij Galbertus: zoodat het weinige, dat wij er van weten, niet hooger opklimt dan tot 1125-1128.

De heer Alph. De Vlaminck, die ten onrechte den *steen* met het *kasteel* vereenzelvigt, is van meening dat men dit kasteel onder verschillende benamingen, waaronder zelfs die van *urbs Gandae*, reeds in documenten van de X^e en van de XIe eeuw ontmoet.

Volgens hem (*Les origines de la ville de Gand*, blz. 16,

blz. 22 ad notam 4, blz. 61 ad notam 4) beteekent de uitdrukking *urbs comitis* in art. 21 van het charter van Mathildis, van 1191, het *Gravenkasteel*. Dezelfde beteekenis (*Ibidem*, blz. 64 ad notam 2) zou het woord *urbs* hebben bij Jan van Thielrode, den kronijkschrijver van het einde der XIIIe eeuw, die daardoor inderdaad op zekere plaats eene sterkte aanduidt, welke hij anders *castellum* noemt (MG., SS., XXV, blz. 564). Ik kom op deze uitdrukkingen later terug. Daar wij hier maar zoeken naar de oudheid van het Gravenkasteel en dit in 1191 en op het einde der XIIIe eeuw stellig bestond, is het ons vooralsnog onverschillig of men werkelijk ooit een kasteel *urbs* en inzonderheid het Gravenkasteel *urbs comitis* of *urbs* kortaf genoemd heeft.

Maar, al ware dit zoo, het schijnt mij onaannemelijk verder te beweren dat in de slotformule *datum publice in urbe Gandae* van eene akte van Robrecht den Vries (zonder dagteekening en dus te plaatsen tusschen 1071-1093), *urbs Gandae* ook het *kasteel van Gent* zou zijn (*Les origines* enz. blz. 62, ad notam 3). *Urbs Gandae* kan, behoudens stellig en zonneklaar bewijs van het tegendeel, niets anders zijn dan de stad Gent, of, zooals men vroeger schreef en nu nog zegt, de stad van Gent.

2 De heer De Vlaminck beroept zich vervolgens op teksten (*Ibidem*, blz. 64, noot 1) uit de *Annales S^{ti} Bavonis ad annum 1073 : in territorio* (lees : *ecclesia*) *novi castelli, supra ripas* (lees : *ripam*) *fluminis Legiae* (*Corpus chron. Flandriae*, I, 447);

(*Ibidem*, blz. 62, noot 1) uit het *Chronicon S^{ti} Bavonis* (verkeerd worden de *Annales* opgegeven) *ad annum 912 : ecclesia, quae nunc dicitur sanctae Pharahildis, in Gandavo fundatur juxta novum castrum* (*Corpus chron. Flandriae*, I, 506);

(*Ibidem*, blz. 62, noot 2, uit de *Miracula S^{ti} Bavonis*

940 (de heer De Vlaminck geeft 937) : *in novo edificata castello aecclesia* (MG., SS., XV, 593).

Het *novum castrum* of *novum castellum*, waarvan deze drie teksten spreken, zou niets anders zijn dan het Gravenkasteel, hetwelk dus reeds in 1073, in 940 en in 912 zou bestaan hebben. De heer De Vlaminck had er kunnen bijvoegen dat de *Annales S^{ti} Bavonis* inderdaad uitdrukkelijk verklaren dat het *novum castellum* in de XIVe eeuw *Gravenkasteel* genoemd werd : anno 1336; *ecclesia novi castelli nunc comitis castellum nominati* (*Corpus* I, blz. 450).

3. Doch de *Annales S^{ti} Bavonis* en het *Chronicon S^{ti} Bavonis* zijn geschriften uit de XIVe en XVe eeuwen, die volstrekt niet kunnen gelden als bronnen voor de kennis van zaken uit de X^e en XIe; zij worden dus door den schrijver even nutteloos aangehaald als Meyerus en d'Oudegherst die in de XVIe geschreven hebben.

De *Miracula S^{ti} Bavonis* integendeel kunnen, volgens Holder-Egger, die ze in de *Monumenta Germaniae historica*, deel XV, heeft uitgegeven, niet jonger zijn dan van het jaar 1010, en verdienen dus bijzonder onze aandacht, niet alleen omdat zij zoo oud zijn, maar ook omdat het blijkbaar daaruit is dat de teksten van de *Annales* en van het *Chronicon*, meer of min gewijzigd, zijn geput.

Moesten wij nu in die *Miracula* ons kasteel reeds vermeld vinden onder den naam van *novum castellum*, dan zou hetgeen wij tot dusver bewezen hebben in duigen vallen.

Welnu, de *Miracula* zeggen dat er binnen het *novum castellum* eene kerk gebouwd was, waarmede stellig Ste-Pharaïlde bedoeld wordt, en geven aldus het bewijs dat dit *novum castellum* niet mag verward worden met het Gravenkasteel noch met den ouderen Gravensteen, die blijkbaar nooit een kerk hebben bevat. Ste-Pharaïlde heeft nooit binnen het kasteel, noch binnen den steen

gelegen, maar wel er tegenover, aan de overzijde van de Veerleplaats.

De *Annales S^{ti} Bavonis* (XIVe eeuw), die zeggen, a^o 1336 (*Corpus*, I, 450), dat het *novum castellum* het Gravenkasteel was, spreken zich zelve tegen, daar zij a^o 939 (*Corpus*, I, 444), in navolging van de *Miracula S^{ti} Bavonis* binnen dat *novum castellum* eene kerk (Ste-Pharaïlde) plaatsen.

De schrijver van het *Chronicon S^{ti} Bavonis* moet die onmogelijkheid bemerkt hebben : hij wijzigde het oorspronkelijk bericht betreffende Ste-Pharaïlde, zoodat bij hem deze kerk niet *binnen*, maar *dichtbij* het *novum castrum* wordt opgericht : *juxta novum castrum* (*Corpus*, I, 506).

4. Wat wil *novum castellum* dan zeggen ?

In de mededeeling, welke hij in onze afdeeling van geschiedenis den 20 Nov. 1894 gedaan heeft, bracht de heer Pirenne te recht, denk ik, deze plaats uit de *Miracula S^{ti} Bavonis* in verband met een uittreksel uit de *Miracula S^{ti} Ursuari in itinere per Flandriam facta*.

De monniken van Lobbes (in Henegouwen op de Sambre bij Thuin) deden in 1060 eene omreis in Vlaanderen om geld te verzamelen ten einde hunne kerk te herbouwen en tevens om weer in het bezit te geraken van eenige landgoederen die hun, zegden zij, in Vlaanderen ontnomen waren.

Zij voerden de relikwieën mede van den heiligen Ursarus, die, volgens den beschrijver van die reis, bijna geen dag liet voorbijgaan zonder mirakelen te doen : « qui elatus cum honore et digna veneratione suorum, nullum pene diem voluit praeterire absque signis miraculorum » (MG. SS., XV, 837).

De reis begint langs Rijsel; vervolgens worden eenige andere plaatsen bezocht, die tegenwoordig ook aan Frankrijk toebehooren : Strasele, Blaringhem, Kassel, S'-Winokbergen; van daar komen de monniken over Veurne naar

Brugge ; zij bezoeken dan nog in 't ronde Oostburg, Lissewege, Leffinge ; en den 11 Juni zijn zij te Gent (*Ibidem*, XV, 841).

De Gentsche bevolking liep hun te gemoet als een bieënzwerf, en zij werden eerst in het *Castrum* geleid, waar zij in Ste-Pharaïldekerk begonnen te bidden. « Ruunt nobis obviam ut examen apum oppidani sexus utriusque, et inprimis introducti castrum, apud S. Pharaïldam orare [coepimus] » (*Ibidem*, blz. 841).

5. Het *novum castellum* van den monnik van St-Bavo, die rond 1000 de *Miracula* schreef, zal wel 'tzelfde zijn als het *castrum* van den monnik van Lobbes van 1060, vermits beide verklaren dat de kerk van Ste-Pharaïlde er binnen lag ; en daar voorzeker, zooals wij het zooeven zegden, deze kerk nooit binnen het Gravenkasteel noch binnen 's Graven steen gelegen heeft, zoo moeten *castellum* en *castrum* niet dat kasteel of dien steen, maar wel den *Burg* bedoelen, dit is te zeggen het eiland dat wij (ik spreek van die van mijnen leeftijd) nog gekend hebben, vooraleer de Plottersgracht was opgevuld, en dat tusschen die gracht ten Westen, de Lieve ten Zuiden, de Lei ten Oosten en de Schipgracht ten Noorden begrensd lag.

Dat eiland, waarvan een deel den naam van Oudburg is blijven dragen, heeft oorspronkelijk de *Burg* geheeten : de *Burgstraat*, die er heenvoerde, getuigt het ; en alles schijnt zich te vereenigen om te bewijzen dat de monniken van Lobbes door *castrum* werkelijk dien burg aanduiden. *Castrum* is het gewoon woord voor burg : zoo heet in onze oude stukken de *Oudburg* van Gent *Vetus castrum*, en Galbertus noemt ook geregeld *castrum* den Burg van Brugge.

De kant, langs waar de relikwieën van den H. Ursmarus te Gent binnengebracht werden, versterkt deze bewijzen. De monniken van Lobbes kwamen van de omstre-

ken van Brugge en moesten dus, ofwel langs de Hoogstraat en de Turrepoort, ofwel langs de Burgstraat en de Hoofdbrug, hier binnenkomen. Daar zij eerst en vooral Ste-Pharaïldekerk bezochten, blijkt het dat zij dezen laatsten weg volgden en dus in den Burg aankwamen.

6. Dat de schrijver der *Miracula S^{ti} Bavonis* het woord *castellum* gebruikt en niet *castrum*, is geen reden om te denken dat de uitdrukkingen van beide teksten niet juist hetzelfde beteekenen. In het grillig woordengebruik van dien tijd werden *castellum* en *castrum* dooreen gebezigd niet alleen om kasteel, maar ook om burg en zelfs stad te beteekenen. Bij Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Flandre*, I, 237, kan men eene aanhaling lezen, luidend als volgt: Hoc castellum (er is spraak van Brugge) Flandrensibus colonis incolitur (XIe eeuw); Galbertus, die den Brugschen Burg bijna altijd *castrum* noemt, gebruikt ook wel eens *castellum* (*Hist. du meurtre* etc., uitg. Pirenne, n° 21, blz. 38), en 't is ook onder den naam van *castellum* dat die burg wordt aangeduid in art. 25 van de Brugsche variante van de keure *Haec est lex et consuetudo* van Philips van den Elzas (Warnk.-Gheld., *Hist. de Flandre*, II, blz. 421) en in andere charters van denzelfden graaf van 1161 en omstreeks 1165 (bij Gilliodts, *Coutume de la prévôté de Bruges*, II, blz. 23, 24) en van 1183 (bij Miraeus, *Opera diplom.*, II, blz. 1188), alsmede in stukken van Philips' vader, Dirk van den Elzas, van omstreeks 1128, en van Robrecht (van Jeruzalem), handelend als plaatsvervanger van zijn toen afwezigen vader Robrecht den Vries, van 1089 (beide bij Gilliodts, aangehaald werk, II, blz. 22 en 10).

Warnkoenig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, 2ⁿ Bandes 1° Abt. blz. 14 en 95, ziet ook in het *castellum novum* den Burg. In Gheldolf's bewerking, *Gand*, blz. 19, vindt men dezelfde uitspraak; maar op blz. 187 verwacht de vertaler dat *castellum* met het Gravenkasteel.

Moeilijker is het te verklaren waarom de schrijver der *Miracula Sⁿⁱ Bavonis* den Burg *nieuw* noemt, *novum castellum*.

't Kan zijn in tegenstelling met een ouder *castrum* of *castellum*, en 't kan ook zijn omdat die versterking toen, in 940, nog niet lang gemaakt was, zonder eenige tegenstelling met een ander.

Dit laatste was de meening van Aug. Van Lokeren (*Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon*, blz. 25), die dacht dat er spraak was van het Gravenkasteel, en volgens wien dit kasteel door graaf Arnold den Oude was gemaakt: « Le plus ancien écrivain qui en ait parlé, est le narrateur anonyme des miracles de S. Bavon. Il le place à l'endroit où nous le voyons encore de nos jours près de la Lys. S'il le désigne sous la dénomination de *Novum castellum*, ce n'est pas par rapport à un autre plus ancien, mais parce qu'il n'avait été bâti que depuis peu de temps. » Deze verklaring werd door den heer A. De Vlaminck bijgetreden (*Origines de la ville de Gand*, blz. 64).

Wat de meening betreft dat de benaming van *novum* eene tegenstelling met een ouder *castrum* of *castellum* aanduidt, ik vond ze bij Prof. Pirenne in zijne reeds gemelde mededeeling, en vóór hem bij Warnkoenig. Ik ben het met hen eens, op voorwaarde dat we zullen opzoeken wat dat ouder *castrum* wel mag geweest zijn.

Warnkoenig (*Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, 2° Bandes 1° Abt., blz. 95) dacht dat de Burg den naam van *novum castellum* gekregen had « im Gegensatz des alten Castrum », maar zonder te zeggen wat hij zelf hier door altes Castrum verstond; zijn bewerker Gheldolf (*Gand*, blz. 187) vertaalde: « par opposition à l'ancien *château d'Othon* », een bevestiging die stellig onjuist is, daar het kasteel van Otto, indien er ooit een dergelijke vesting geweest is, in 940 nog niet oud kon zijn, en zelfs nog niet

kon bestaan. Dit volgt uit Gheldolf's eigen gezegde, in zijne bewerking van Warnkœnig's eerste deel (*Histoire de la Flandre*, I, blz. 150), waar men leest dat de bouw van dat hypothetisch kasteel van keizer Otto maar begonnen werd na de veroveringen, welke die keizer "à ce qu'il paraît en 941" in Vlaanderen gedaan had.

Prof. Pirenne, van zijnen kant, gist dat het *novum castellum* aldus in 940 genoemd werd omdat het kort te voren was gebouwd in vervanging van een ouder dat waarschijnlijk op het einde der IXe eeuw tegen de Noormannen was opgericht en waarschijnlijk ook door dezen was vernield (*Bulletijn*, 2^e jaar, blz. 268, 269).

8. Wat mij betreft, ik geloof dat de schrijver der *Miracula S^{ti} Bavonis* den Burg *novum castellum* noemt, omdat hij de gelegenheid niet heeft willen laten voorbijgaan om de prioriteit te bevestigen van het echte oude *castrum famosum nomine Gandavum*, aan de samenvloeiing van Schelde en Lei, waarin, volgens de standvastige bewering der monniken van St-Baafs, de heilige Amandus in de VIIe eeuw hunne abdij had gesticht.

Die bewering komt bij hen overal terug. Zij plaatsen ze in de valsche bulle van Paus Eugenius, waarvoor Seruire, *Cartulaire de Saint Bavon*, blz. 1, en J. J. De Smet, *Corpus chronicorum Flandriae*, I, blz. 466, (voor 't geval dat zij echt kon wezen) de dagteekening van 22 Feb. 655 hebben uitgedacht, terwijl ze in het *Chronicon S^{ti} Bavonis* onder 648 (*Corpus*, I, 466) vermeld wordt: De monasterio sancti Petri sanctique Bavonis quod est situm in castro famoso nomine Gandavum.

Jan van Thielrode (einde der XIIIe eeuw) weet te vertellen dat dit castrum nobile et famosum ten jare 47 vóór Christus gebouwd werd door Gayus Julius Caesar, die zijnen edelen naam *Gayus* gebruikte om dat edel kasteel *Ganda* te noemen (MG. SS., XXV, 560 en 565). De *Annales*

Ste Bavonis (XIVe eeuw, *Corpus*, I, 439) en het *Chronicon Ste Bavonis* (XVe eeuw, *Corpus*, I, 455) beginnen met dezelfde vertelling.

De schrijver der *Miracula Ste Bavonis* (omstreeks 1000) begint ook zijn werk met het *Castrum Gandavum* (MG. SS. XV, 591); maar hij weet nog van geen Julius Caesar als stichter. Volgens hem wordt de bouw van dat *castrum* door sommigen aan Agrippa, *quondam Romanorum dux*, toegeschreven, door anderen aan zekeren koning Hermenicus. Hij zelf laat de vraag onbeslist omdat de bewijzen ontbreken, daar de bewaarplaatsen der oorkonden (*autenticae bibliothecae*) meermaals door toevallig ongeluk of door de woestheid der vijanden zijn verbrand geworden; maar naar zijn meening waren er van dat *castrum* nog overblijfsels te zien, die in elk geval bewezen dat het door zeer rijke en zeer machtige lieden moest gebouwd zijn: "A. magnificis et primoribus viris eiusdem loci sortita primordia. Ruinarum vestigia opulentissimos atque potentissimos eiusdem structurae loquuntur auctores."

9. De monniken van St-Baafs hechtten een overwegend belang aan het feit dat hun klooster in dat *famosum castrum Ganda* of *Gandavum* was gesticht; zij konden niet verdragen dat de kloosterlingen van den berg Blandinium (St-Pieters) hunne abdij ook in het *Castrum Gandavum* plaatsten. De twee abdijen voerden daarover in de X^e en XIe eeuwen een langdurigen en zeer heftigen strijd, waarover men kan raadplegen Holder-Egger, *Zu den Heiligengeschichten des Genter St. Bavosklosters*, in den bundel *Historische Aufsätze dem Andenken an Georg Waitz gewidmet* (Hannover, 1886), blz. 633-642, en Alph. De Vlaminck, *Les origines de la ville de Gand*, blz. 37-43).

Die twist is zeker nooit tot een einde gekomen, want de partijen waren het op de identiteit der zaak, waarover zij twistten, niet eens: de St-Bavelingen wilden, zonder

eenig echt bewijs, door *Castrum Gandavum* niets anders verstaan dan hun denkbeeldig oud kasteel van Agrippa, of van Hermenricus, of van Julius Caesar, dat aan de samenvloeiing van Schelde en Léi zou gestaan hebben, terwijl die van Blandinium, *castrum* in den zin van *urbs, civitas* opvattend, *Castrum Gandavum* eenvoudig voor de stad Gent hielden, en, daar hun klooster toch eigenlijk ook in die stad niet lag, er bijvoegden dat men gewoon was onder den naam eener stad ook hare voorgeborgten en het geheele grondgebied dat er aan paalt, te begrijpen.

Doof voor zulke spitsvondige redeneering, hielden die van St-Baafs niet op, hun klooster als het echt *coenobium Gandense*, gebouwd in het oud *Castrum Ganda* of *Gandavum* te proclameeren. Als zij van een *castrum Ganda* of *Gandavum* spreken, en zij spreken er onophoudelijk van, is het nooit anders dan om de plaats aan te duiden waar hun klooster staat : in loco qui dicitur Gandavum castrum, cuius coenobium aperte vocatur Ganda (*Vita S. Bavonis*, in de *Acta SS. Belgii*, t. II, blz. 437); ad monasterium nostrum, quod rectissime vocatur Gandavi castri coenobium (*Adventus S. Landoaldi*, MG. SS., XV, blz. 609 : circa 983; ad hoc ipsum Gandavi castri coenobium (*Miracula S^{ti} Bavonis, Liber tertius, Acta SS. Belgii*, t. II, blz. 628) [Deze teksten aangehaald bij De Vlaminck, blz. 54]; Gayus Julius construxit nobile castrum et famosum... Gayus imposuit nomen castro suo a nomine suo Gayo Ganda... quod nunc est monasterium sancti Bavonis (Thielrode, MG. SS. XXV. 560). Odwin, abt van St-Baafs van 983 tot 998, noemt zich Abbas ex monasterio S. Petri et procurator Gandavi castri (Holder-Egger, t. a. p., blz. 625, n. 2, en 664).

In 't voorbijgaan moet ik hier doen opmerken dat beide abdijen aan Sint Pieter toegewijd waren, en dat die van

het zoogezegd *Castrum Gandavum* eerst later bepaald den naam van St-Baafs aannam; zij noemden zich oorspronkelijk alle beide coenobium of monasterium St Petri en onderscheidden zich door bijvoegelijke bepalingen als “ in monte Blandinio ” voor St-Pieters en “ Gandavi castris ” voor St-Baafs. Deze voegde ook soms Sint Bavo bij Sint Pieter, zie hooger blz. 78.

10. In tegenstelling nu met dat oud *Castrum Gandavum*, gesticht door Julius Caesar, of door Agrippa, of door koning Hermericus, en waarvan hun klooster de plaats had ingenomen, ja waarmede zij hun klooster gedurig vereenzelvigen, zullen de monniken van St-Baafs, volgens mijne meening, aan den *Burg*, dien zij *castellum* noemen, de qualificatie van *novum* toegevoegd hebben. En daar die uitdrukking *novum castellum* in geene andere dan Bavoniaansche bronnen gevonden wordt, komt het mij niet gewaagd voor te zeggen dat deze uitlegging, als *hoogst waarschijnlijk*, de voorkeur moet hebben.

11. Ik vind de bevestiging van mijn vermoeden in het feit dat die tegenstelling tusschen het *novum castellum* en het zoogezegd oud *Castrum Ganda* of *Gandavum*, inderdaad in geschriften der St-Baafsabdij duidelijk te voorschijn treedt.

Aldus b. v. in de *Annales St Bavonis* (*Corpus*, I, blz. 444, vergelijk *Chronicon St Bavonis, ibidem*, blz. 513, 514 en 520) :

Anno 939, sanctus Bavo, cum aliis pignoribus sanctorum et reliquiis.... ad ecclesiam in *novo castello* constructam reportatur... quia coenobium Gandae nondum plene restauratum fuerat

Anno 940, aliquibus sanctorum Bavonis et Pharaïldis reliquiis in ecclesia predicta *novi castelli*, super ripam fluminis Legiae sita, ad instantiam Arnulphi comitis Flandriae relictis. ., sanctorum Bavonis et Pharaïldis prae-

dictorum corpora..., de saepedicta *novi castelli* ecclesia... ad coenobium Gandense reportantur.

Anno 947, Transmarus episcopus ecclesiam sancti Petri in *castro Gandae* super Scaldam et Legiam sitam, quae dicitur coenobium Gandae, privilegiavit.

Daar heeft men zichtbaar de tegenstelling van het *novum castellum*, waarin eene kerk (Ste-Pharailde) op den oever der Lei gelegen is, en van het *castrum Gandae*, waarin de kerk van St-Pieter, anders gezegd het klooster van Gent (of van St-Baafs), op de Schelde en de Lei staat.

Dezelfde tegenstelling hebben de *Annales S^{ti} Bavonis* nog op eene andere plaats (*Corpus*, I, blz. 447, vergelijk *Chronicon S^{ti} Bavonis, ibidem*, blz. 561) :

Anno 1072, ecclesia parochialis, in *castro Gandensi* sita, quae vulgariter nominatur ecclesia sancti Christi sive *Christikerka*, dedicata est, etc.

Anno 1073, portiones reliquiarum sancti Bavonis sanctaeque Pharaildis... Arnulpho Magno gratiose dudum concessae, in ecclesia *novi castelli* supra ripam fluminis Legiae.. sita, et in praefatorum sanctorum Bavonis et Pharaildis olim honore fundata, translatae sunt etc.

Dus wederom de tegenstelling van het *castrum Gandense* waarin de parochiekerk van H. Kerst ligt, en van het *novum castellum* met Ste-Pharaildekerk.

Nog duidelijker vertoont zich die tegenstelling in een uittreksel uit eene kronijk van St-Baafs, dat door Adr. Kluit, *Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae*, deel II, blz 23, werd medegedeeld. De tekst dezer kronijk verschilt van dien van Thielrode en van dien van het *Chronicon S^{ti} Bavonis* van de XVe eeuw; Kluit, die zijn werk van 1777 tot 1782 uitgaf, zegt dat de door hem geraadpleegde kronijk in het Bisschoppelijk Paleis te Gent bewaard werd: ex MS. chronico S. Bavonis authentico,

quod servatur in Palatio Episcopali Gandavensi. Onder het jaar 936 leest men daar dat het *castellum novum* werd gesticht tot bescherming van het klooster van St-Baafs en van het *antiquum castrum Gandae*: Castellum novum, quod ad ripas Legiae.. situm est... imperatores Romanorum... ad defensionem ipsius Monasterii et antiqui Castri Gandae... statuerunt.

12. In de *Miracula S^{ti} Bavonis* komt die tegenstelling niet zoo duidelijk uit, maar zij is er toch ook in te vinden. Eenige regelen nadat de monnik gesproken heeft van de kerk die in 't *novum castellum* gebouwd was, maakt hij weer gewag van het *Gandavum quondam firmissimum castrum*, waardoor hij den zetel, het grondgebied van zijne abdij bedoelt.

Ziehier hoe dit *castrum* daar te pas komt (MG. SS, XV, blz. 594). De schrijver heeft verteld dat graaf Arnold en andere *fideles* zich toewijdden aan de herstelling der abdij; hij heeft ook een visioen vermeld, dat een grijsaard betreffende die herstelling gehad heeft; dan volgt :

Sub eodem fere tempore alius in insula Britannica habitabat senex, sed nimia invalidudine ad extrema perductus. Huic quidam per visionem claro sub habitu astitit ut, si pristinam recipere sospitatem vellet, ad Gandavum quondam firmissimum castrum iret, et in restaurando, ammonuit, ut pro posse laboraret. Votum ut fecit, convuluit, mare sine mora transivit et ad locum ut pervenit, quamdiu supervixit devotus reparator exstitit.

Dit is te zeggen : Omstreeks denzelfden tijd woonde in het Britsche eiland een andere grijsaard, doch die door eene erge ziekte tot het uiterste gekomen was. Daar verschijnt hem iemand, in een klare kleeding, en verwittigt hem dat, zoo hij zijne vorige gezondheid terug wil hebben, hij naar het voortijds allersterkst castrum Gandavum moet gaan, hem vermanende aldaar in de mate zijner krachten

aan de herstelling mede te werken. De grijsaard doet de gelofte, geneest, steekt onmiddellijk de zee over, en zoodra hij ter plaats is, wordt hij, zoolang hij nog blijft leven, een vroom hersteller.

't Is, geloof ik, klaar genoeg. Zelfs, wanneer de zin niet duidelijk uit het verband met het voorafgaande vloeide, zou er nog geen twijfel mogelijk zijn.

De belofte van de vestingen eener stad te gaan herstellen zou voorzeker geen mirakuleuze genezing hebben doen gebeuren; wel die van het klooster van St-Baafs her op te richten. Ook vergist de man zich niet op het adres: hij steekt de zee over en gaat recht, niet naar de stad, maar naar de abdij, waar hij, als devotus reparator, de rest zijner dagen doorbrengt.

Men vindt daar dus wel dezelfde tegenstelling tusschen het *novum castellum*, waarin Ste-Pharaïldekerk staat, en het *Castrum Gandavum*, hier met de qualificatie van *quondam firmissimum* begiftigd, waarin zich de abdij bevindt.

13. Uit al het bovenstaande besluit ik dat de heer De Vlaminck ten onrechte gemeend heeft, in strijd met Gisbertus' bevestiging, bewezen te hebben, « par des citations d'auteurs et d'actes des Xe et XIIe siècles, non moins dignes de foi, que le 's Gravensteen est de beaucoup antérieur au règne de Philippe d'Alsace » (*Les origines de Gand*, blz. 66) en dat zijne verklaring (*Ibidem*, blz. 24): « C'est évidemment pour protéger ou, si l'on veut, pour dominer cette ville, que fut construit au IXe siècle, à l'entrée du Vieux-Bourg, sur une butte artificielle élevée à grands frais, le *castellum* qui y existe encore sous le nom de château des Comtes », op geen enkel bewijs kan gestaafd worden.

Het stelsel van den heer De Vlaminck berust op verwarring van het *castellum* van Philips van den Elzas met de *lapidea domus et turris* van vroeger, en op verwarring van deze beide met andere zaken die ook *castrum* of *castellum*

genoemd werden, maar niets gemeens hadden met 's graven steen of 's graven kasteel.

14. Ik houd het voor nutteloos nu nog te onderzoeken wanneer en hoe de soort van overlevering ontstaan is, die den oorsprong van gezegd kasteel aan Boudewijn met den IJzeren Arm toeschrijft. De heer De Vlaminck, die ze (op blz 61 van zijn werk) vermeldt, haalt geen anderen schrijver aan dan den lichtzinnigen Pierre d'Oudegherst, die in de tweede helft der XVIe eeuw schreef (*Annales de Flandre*, uitgave Lesbroussart. Gent, 1789, I, blz. 130). D'Oudegherst moet die bewering uit zijne verbeelding geput hebben; want niet alleen is er geene enkele oude bron die er van spreekt, maar zelfs Marcus van Vaernewijck, die zooveel fabelen en legenden geboekt heeft, maakt er geen gewag van, en ook bij Meyerus is zij niet te vinden. Zoodat het gezegde van d'Oudegherst niet eens den naam van overlevering verdient.

15. Wat nu de *lapidea domus* betreft, die hier vóór het kasteel van Philips van den Elzas bestond, de oudste en de éénige plaats waar zij vermeld wordt, is en blijft Galbertus' geschiedenis van den moord van Karel den Goede, in 1125 en 1128.

Op de vraag hoelang zij toen reeds bestond, kan de geschiedenis geen antwoord geven. Ik zegde hooger (blz. 71) dat het aan de bouw- en oudheidkundigen toekomt ter plaatse te onderzoeken of er tijdens den bouw van het kasteel van 1180 iets van den ouderen *steen* overgebleven is. Ik voeg er nu bij dat, indien dit het geval is, zij dan ook zullen moeten trachten den ouderdom van die overblijfsels te bepalen.

16. Al het bovenstaande wil niet zeggen dat er niet reeds in zeer oude tijden te Gent versterkingen gemaakt zijn, en zelfs zulke die men *castrum* of *castellum* noemde.

Het is b. v. onbetwistbaar dat er te Gent een *burg*

geweest is, waarvan de *Burgstraat*, die er heen leidde, en de straat de *Oudburg*, die er binnen lag, den naam bewaard hebben.

Wij hebben dien burg daar zoeven een paar keeren ontmoet in stukken van omstreeks 1000 en van 1060 (*novum castellum, castrum*).

Deze burg heeft echter met ons Gravenkasteel of de domus comitis niets anders gemeens dan dat die steen of kasteel binnen zijnen omtrek gelegen was, gelijk het huis (domus) van den graaf te Brugge aldaar ook binnen den burg stond.

Alleenlijk, dewijl hier het kasteel den zuidwestelijken hoek van den burg bezette, moet daaruit volgen dat, indien die burg door *muren* is omringd geweest, deze muren dáár, langs den kant der Lieve en der voormalige Plottersgracht, gedeeltelijk op de plaats gestaan hebben waar het kasteel in 1180 werd opgericht, of in de onmiddellijke nabijheid.

Maar in die oude tijden maakte men ook burgen met aarden vesten en houten palissadewerk (zie b. v. De Vlaminck, blz 60), en niets bewijst dat de burg van Gent ommuurd was.

Dit is in elk geval weer een punt dat aan de bouw- en oudheidkundigen kan aanbevolen worden : of er daar nog iets te vinden is, dat zou kunnen behoord hebben tot den ouden hypothetieken ringmuur van den burg.

17. In de voorafgaande beschouwingen ben ik het niet geheel en al eens met hetgeen Prof. Pirenne in de Afdeeling van Geschiedenis volgens ons Bulletin, 2^e jaar, blz. 268-270, daarover medegedeeld heeft.

Ik meen hierboven aangetoond te hebben dat de *Miracula S^{ti} Bavonis* door het (oud) *Castrum Gandavum* geen ander bedoelen dan het legendarisch kasteel, dat in de geschriften der monniken van St-Baafs gedurig terugkomt.

De heer Pirenne denkt integendeel dat er daar spraak is van eene echte vesting, waarvan hij nochtans de plaats niet met volkomen zekerheid weet te bepalen :

Les *Miracula S. Bavonis* nous permettent d'affirmer qu'avant 940 il a existé à Gand un *castrum*, qui avait probablement été construit contre les Normands à la fin du IXe siècle et probablement aussi détruit par eux (*Bulletijn*, 2e jaar, blz. 268, r. 7 v. o.), un château très fort dont on voyait encore des vestiges considérables (*Ibid.* blz. 269, r. 6). Ce château était couvert de ruines, de ronces... (*Ibid.*, blz. 269, r. 8 v. o.). Rien n'empêche de voir dans les constructions qu'on a découvertes sous le donjon, les vestiges du premier château détruit par les Normands (*Ibid.*, blz. 269, r. 19).

Dit *castrum* zou terzelfder plaats gestaan hebben als het Gravenkasteel; dit punt is nochtans niet gansch zeker: si même l'ancien château s'est trouvé ailleurs, le nouveau était certainement à la place du Château des Comtes actuel (*Ibid.*; blz. 269, r. 1 v. o.).

Ofschoon ik mijn stelsel hierboven genoegzaam toegelicht acht, hebben de vermoedens van een man als Prof. Pirenne voor mij te veel waarde, dan dat ik ze, alvorens dit hoofdstuk te sluiten, niet nog, zoo kort mogelijk, aan een bijzonder onderzoek zou onderwerpen.

De heer Pirenne grondt zich op de twee door mij reeds aangehaalde plaatsen uit de *Miracula*, waar het *Castrum Gandavum* genoemd wordt, en eene derde, welke met die twee in verband staat.

De eerste plaats is die, waar de schrijver der *Miracula* zegt niet te kunnen bevestigen wie, van Agrippa of Hermericus, het *Castrum Gandavum* gesticht had, maar in de nog bestaande overblijfsels het bewijs vindt dat de stichters ervan stellig *magnifici et primores viri, opulentissimi atque potentissimi*, moeten geweest zijn (MG. SS., XV, 591).

De tweede plaats is die, waar het *Castrum Gandavum* de qualificatie krijgt van *quondam firmissimum* (MG. SS., XV, 593).

Vergis ik mij niet, dan sluiten de uitdrukkingen van de eerste plaats de veronderstelling van den heer Pirenne uit. De schrijver der *Miracula*, die zich blijkbaar moeite geeft om den oorsprong van zijn Castrum op te sporen, en daarover geen legende maar waarheid wenscht te schrijven, vermeldt, zonder er uitspraak over te doen, de overleveringen die de stichting aan Agrippa of aan Hermenricus toedichten; hij zelf kan maar getuigen dat het Castrum het werk moet geweest zijn van zeer rijke en zeer machtige lieden.

Zijne onzekerheid en het onbepaalde van zijne woorden toonen dat het Castrum in zijne oogen veel ouder was dan de invallen der Noormannen. Ware het eerst op 't einde der IXe eeuw tegen dezen opgericht geworden, dan zou dit historisch feit binnen zijn bereik gelegen hebben; hij, die in de X^e eeuw leefde, zou het wel geweten en gezegd hebben.

Het is overigens niet mogelijk zijne anonieme *magnifici et primores viri, opulentissimi atque potentissimi*, door een Vlaamschen graaf uit de IXe eeuw te vervangen.

18. Het is ook van de ruïne van St-Baafsabdij of van het er mede vereenzelvigd Castrum Gandavum, en niet van de overblijfsels van een tegen de Noormannen opgericht kasteel, dat er spraak is in de derde plaats van de *Miracula*, waarnaar verwezen wordt.

Na gezegd te hebben dat de monniken hunne relikwieën in bewaring lieten in Ste-Pharaldekerc, omdat « *Gandensis coenobii locus pene videbatur similiór deserto* », gaat de schrijver aldus voort: « At vero interdiu, quia sepedictus locus negligebatur cultu totius venerationis, ipsae murorum reliquiae quae supererant ignis combustioni,

succrescentibus tribulis et densis operiebantur vepribus, mansitque inibi tam miserabilis exhaustio desolationis, usque quo, defluente cum curriculis temporum et statu multorum, successit post nonnullos Noviomensi sede Thrasmarus episcopus » (MG. SS., XV, 593).

Er is, men ziet het, slechts spraak van den vroeger reeds genoemden *locus* (sepedictus locus), dit is te zeggen *locus Gandensis coenobii*, en zoo laat zich dan ook de tusschenkomst van den bisschop Trasmarius begrijpen, die met de herstelling van de muren eener eigenlijke vesting niets te maken had, maar wel de herstelling van St-Baafsklooster kon ter harte nemen, waartoe, zooals het bekend is, hij en de abt Gerardus graaf Arnold dringend aanspoorden (MG. SS. XV. *ibidem*).

De beschrijving van den toestand der verwoeste abdij in een charter van koning Lotharius, door Serrure (*Cartulaire de S. Bavon*, blz. 5) 11 Dec. 958, en door Wauters (*Table chronologique des chartes* etc. I, 363), 11 Dec. 954 gedagteekend, komt met die van de *Miracula* treffend overeen, en bevestigt dat deze ongetwijfeld de abdij en geenszins eene tegen de Noormannen opgerichte vesting bedoelen. Zij luidt als volgt :

« Erat igitur idem locus (monasterium in vico Gandavo positum, ubi Legia et Scalth flumina confluunt) multis temporibus tam incursione paganorum quam incursione et negligentia incolentium desertus et in solitudinem redactus, et pene inhabitabilis effectus, in tantum ut vix quicquam divini officii Deo inibi persolveretur. Postea vero ammonitione venerabilis viri Gerardi abbatis, placuit ei (comiti Arnulfo) eundem restaurare locum, » etc.

19. Ik meen dus uitgemaakt te hebben dat alle drie de teksten onder de benaming van *Castrum Gandavum, locus coenobii Gandensis, Gandavum quondum firmissimum castrum*, enkel het gebied der abdij betreffen.

De heer Alph. De Vlaminck drukte dezelfde meening uit blz. 40, ad notam 2, van zijne *Origines de la ville de Gand*, waar hij, de eerste vier plaatsen uitleggend, zegde : « Les ruines qu'il décrit sont, à n'en pas douter, celles des anciens bâtimens claustraux construits par saint Amand. Transporté d'admiration à la vue de ces masses imposantes..., il attribue leur construction à des hommes puissans et illustres ayant vécu à une époque reculée... »

Maar eenige bladzijden verder, blz. 77, spreekt die schrijver zich zelve tegen; wat hij eerst terecht bepaald op de gebouwen der abdij toepaste, brengt hij nu met de stad Gent in betrekking: « Le compilateur des *Miracula* rappelle que Gand fut autrefois, c'est-à-dire avant les dévastations des Normands, une place forte redoutable, *Gandavum quondam firmissimum castrum*, dont la fondation ne peut être attribuée qu'à des personnages illustres et puissans, ainsi que l'attestent les ruines encore visibles. »

20. Daar de gezegden van de *Miracula* enkel de abdij en het er mede vereenzelvigd *Castrum Gandavum* betreffen, kan dit (oud) *Castrum* niet op de plaats van het Gravenkasteel gestaan hebben. En daar het *novum castellum*, volgens mij, en ook, denk ik, volgens Prof. Pirenne, den *Burg* moet bedoelen, kan de uitdrukking, welke het Bulletin, 2e jaar, blz. 269-270, hem in den mond legt: « Le nouveau château était certainement à la place du Château des Comtes actuel », niet volkomen juist zijn. De waarheid is dat het *novum castellum* een versterkte omheining was, waarin de plaats, waar het tegenwoordig Gravenkasteel staat, begrepen was.

V. UITWEIDING OVER HET GEBRUIK VAN HET WOORD CASTRUM IN DEN ZIN VAN STAD.

1. Keeren wij nu terug naar den tijd waarin het kasteel gemaakt werd, den tijd van Philips van den Elzas.

Ik heb blz. 61 beloofd een woord te zeggen over zeker charter van dezen vorst, waarin eene uitdrukking voorkomt : *ad opus castri*, welke Diericx (*Ville*, I, 452) in verband bracht met een plan dat Philips, volgens hem, zou gevormd hebben om zijn paleis te verfraaien en tevens de versterkingen van de Oudburg, als vesting beschouwd, te herstellen.

Diericx geeft aan dit charter den naam van *édit général* (*Ibidem*, 452), *loi générale pour toutes les villes de son domaine* (*Ibidem*, 441-442). Dit is niet volkomen juist : de uitdrukking *général* is te breed. Het is inderdaad eene wet, welke, met kleine varianten, aan verschillende steden, namelijk Gent, Brugge, Oudenaarde, Ieperen en Atrecht, maar niet aan het geheele graafschap, door meergemelden graaf gegeven of geoctroyeerd werd. Ook het jaartal 1178 of omstreeks 1178, dat Diericx er hier aan toeschrijft (*Ibidem*, 441 en 452), is onzeker, en geldt in elk geval niet voor al die steden : dat jaar zou alleen kunnen dienen voor den tekst die voor Gent werd uitgevaardigd ; maar men weet het niet met bepaalde zekerheid. Meyerus plaatst de Gentsche wet in genoemd jaar 1178 ; Diericx nu eens omstreeks of in 1178 (*Mémoires sur la Ville*, I, 35, 441, 452), dan weer in 1176 (*Ibidem*, 101), en dan weer vóór 1176 (*Mémoires sur les lois*, I, 2) ; Warnkoenig-Gheldolf (*Flandre*, II, 311, *Gand*, 23) zeggen 1176 of 1178 ; Gheldolf (*Coutume de Gand*, I, 385) omstreeks 1176 of 1178 ; Waueters (*Table chronologique des chartes et diplômes imprimés*, II, 699) omstreeks 1190. Voor de andere steden worden andere jaren opgegeven, eveneens zonder bepaalde zekerheid ; want de stukken (voor Brugge en Oudenaarde heeft men, gelijk voor Gent, slechts afschriften ; voor Ieperen Fransche vertalingen van lateren tijd ; voor Atrecht het origineel) zijn ook alle ongedateerd.

Die keure is in hoofdzaak eene strafwet, waarin de boe-

ten, op verschillende misdrijven toepasselijk, bepaald, alsook de verdeeling van eenige van die boeten geregeld worden : een deel aan den graaf, een deel aan den burggraaf, een deel aan het slachtoffer van het misdrijf, en een deel *ad opus castri* of *ad castrum* volgens de wetten van Gent, Brugge en Oudenaarde (tekst bij Warnkoenig-Gheldolf, *Flandre*, II, 417), *ad opus civitatis* volgens de wet van Atrecht (tekst bij Wauters, *Origine des libertés communales*, Preuves, 32); *a le besoigne de le ville*, volgens de Iepersche vertaling (tekst bij Warnkoenig-Gheldolf, *Ypres*, 103, 426-430).

Ook wordt bepaald dat een balling, zelfs als hij van den graaf genade heeft bekomen, toch balling blijft zolang hij niet 60 schellingen (60 solidos) *ad opus castri* betaald heeft (Atrecht : *ad opus civitatis*; Iepersche vertaling : *as besoignes de le vile*).

Nog wordt verboden wapens te dragen binnen de muren van het *castrum* (*infra muros castri*), tenzij wanneer men het enkel doortrekt (Atrecht : *infra menia urbis*; Iepersche vertaling : *vile*).

Eindelijk wordt den schepenen voorgeschreven den vreemdelingen, die zich tot hen wenden, recht te doen volgens de wet van het *castrum* (Iepersche vertaling : *le loy de le vile*).

2. Eene oude Vlaamsche vertaling der Gentsche wet, door Diericx met den Latijnschen tekst uitgegeven (*Lois*, I, 17-49; hij zegt niet van welken tijd die vertaling mag zijn, noch waar hij ze gevonden heeft), brengt *castrum* altijd door *kasteel* over. Maar andere oude Vlaamsche vertalingen dier wet (*Wittenbouc*, f° 179; *Wetten ende Costumen van de Nederlanden* f° 29; beide op het Archief der stad Gent) vertalen *castrum*, zoowel als *oppidum* en *villa*, welke woorden in dezelfde wet voorkomen, door *stad* of *stede*.

Diericx zelf geeft telkens *château* of *forteresse* (*Ville*, I,

35, 442, 443, 452 ; *Lois*, I, 27-44). *Ad opus castr*i beteekent, volgens hem (*Ville*, I, 35), *pour l'entretien des fortifications du château; infra muros castr*i (*Ville*, I, 442), *entre les murs de la forteresse*. *Château* of *forteresse* is hier echter, volgens Diericx, *la forteresse le Vieux-bourg* (*Ibidem*, 443), *les fortifications du Vieux-bourg considéré comme une place forte* (*Ibidem*, 452) ; hij draagt zorg wel te doen uitkomen dat er hier volstrekt geen spraak kan zijn van 's Graven steen of kasteel (*Ibidem*, 444).

Warnkœnig-Gheldolf, *Gand*, 71-72, zeggen ook *château*. *Ad opus castr*i zou beteekenen dat *la ville* of *les hommes de Gand* de bepaalde sommen ontvingen *au profit du château* of *pour les besoins du château*. Zij zeggen niet wat *château* hier eigenlijk beteekent ; maar, daar zij in hun noten naar Diericx verwijzen, mag men veronderstellen dat zij, gelijk hij, den *Burg* bedoelen.

3. Niemand heeft beweerd dat er hier spraak is van het Gravenkasteel ; er is dus geen gevaar dat men uit dit stuk, met zijne onzekere dagteekening, zal besluiten dat het kasteel reeds in 1178, 1176 of vóór 1176 bestond en dus niet in 1180 door Philips van den Elzas gemaakt werd. We zouden er bijgevolg kunnen over heen stappen ; maar ik acht het niet overbodig nogmaals aan te toonen hoe voorzichtig men moet zijn als men in oude stukken het woord *castrum* ontmoet, hetwelk niet alleen op verschillende echte of ingebeelde kasteelen of vestingen van Gent wordt toegepast, zooals het *castrum* van de monniken van St-Baafs, het *castrum* van de Duitsche keizers, het *castrum* of *castellum* van den graaf, maar ook gebruikt wordt in den zin van *burg* en eindelijk dikwijls ook in dien van stad (*urbs, civitas*).

Hier is er blijkbaar spraak van de stad zelve.

Dit wordt vooreerst bewezen door de latere wetten van Gent.

De bepaling, volgens welke een gegracieerde nog ver-

plicht is 60 sch. (3 pond) *ad opus castri* te betalen, werd later overgenomen in een der priviliges van Guy de Dampierre van maandag na Palmzondag 1297, art. 20 (Diericx, *Lois*, II, 251; A. E. Gheldolf, *Coutume de Gand*, I, blz. 435), en daar luidt het : *der poert* 3 ponden.

De strafbepalingen van art. 8 en 9 van het charter van Philips van den Elzas, die 20 of 5 sch. *ad opus castri* of *ad castrum* toekennen, worden in art. 46 van hetzelfde privilege van 1297 (Diericx, *Ibid.* 269; A. E. Gheldolf, *Coutume de Gand*, I, blz. 444) 20 of 5 sch. aan *de stede*.

De bepaling, die voorschrijft de vreemdelingen recht te doen volgens de wet van het *castrum*, is analoog aan die van art. 10 der overeenkomst van 10 Juli 1294 (Warnk.-Gheld. *Gand*, 312): « Et doivent li eschevin de Gand jugier selonc le loy et lusage de le vile de Gand », en art. 99 van de keure van 1297 (Diericx, *Lois*, II, 309; A. E. Gheldolf, *Coutume de Gand*, I, blz. 467): « recht te pleghene na de wet van der *poert* van Ghendt ».

Wat eindelijk het verbod aangaat van wapens te dragen binnen de muren van het *castrum* op straf van 60 schellingen, — een verbod dat natuurlijk niet toepasselijk verklaard wordt *justiciis comitis et ministris earum, quia pacem castri observare debent* (art. 17, Warnk.-Gheld., *Flandre*, II, 420), — deze bepaling komt in de XIVe eeuw meermaals terug in de *Voorgeboden* der stad, op dezelfde boete van 3 pond (= 60 schellingen; « bi nachte » nochtans verhoogd tot 10 pond), b. v. in de uitgave van M^r. N. de Pauw, blz. 108: « Dat niemen wie hij zij, edel noch onedel, gheerande wapine en draghe (binnen de stad natuurlijk) dan die den heere ende der wet toebehoeren ».

4. Diericx echter liet zich daardoor niet overtuigen; hij beschouwde (*Lois*, I, 30) deze verandering van *castrum* in *stad* in de latere wetten als het gevolg van de vereeniging van den Burg met de stede of poort, welke vereeni-

ging intusschen in 1274 had plaats gehad. « Que firent alors les Gantois? ils détruisirent les fortifications de ce quartier (den Burg) qui menaçaient le port, et lorsqu'en 1296, on rédigea leur grande charte, et que l'on trouva à propos d'y insérer les articles 9, 10 et 11 de la Loi (de Philippe d'Alsace) [deze 3 artikelen vormen bij Warnkoenig de artikelen 8 en 9], on substitua au mot *Castrum* l'expression *la ville de Gand* ».

Diericx' uitlegging zou er door kunnen, indien we enkel in latere wetten van Gent, van na 1274, de woorden *poort* of *stede* de plaats zagen nemen van het woord *castrum* uit de Gentsche wet van Philips van den Elzas. Maar de vergelijking van de Latijnsche teksten van Gent, Brugge en Oudenaarde met dien van Atrecht en met de Iepersche vertalingen heeft ons reeds getoond dat *castrum* in de laatstgenoemde vervaagen werd door *civitas, urbs, vile*. Waarom zou hetgeen te Atrecht van de stad (*civitas, urbs*) gezegd wordt, te Gent, te Brugge en te Oudenaarde, iets anders (een *burg* van de stad onderscheiden) bedoelen? Waarom zou in die wetten de verdeeling der boeten verschillen? De eene stad zou er, volgens middeleeuwsch gebruik, haar aandeel van gehad hebben, terwijl elders dit aandeel niet aan de *stad*, maar aan den *burg* van die stad zou gegaan zijn. Hier zou het verboden geweest zijn wapens te dragen binnen de *stad*, terwijl dit elders slechts verboden was binnen den *burg*.

Zulke anomalieën zijn niet denkbaar.

5. Maar ook te Gent is reeds vóór 1274 het bewijs voorhanden dat *ad opus castri* geene andere beteekenis kan hebben dan *ten behoeve der stad*; dit bewijs is te vinden in eene akte van Juni 1241 (bij Warnk.-Gheld., *Gand*, 272), waardoor Thomas van Savoye en Johanna van Constantinopel zonder eenige bijbepaling verklaren dat de schepenen van Over-Schelde (scabini de Ultra Scaldam) in

sommige boeten dezelfde aandeelen, als de Gentsche schepenen, zullen genieten; die boeten en aandeelen worden in de akte opgesomd, en het zijn juist die boeten, waarvan de aandeelen, hier aan de schepenen zoowel van Gent als van Over-Schelde toegekend, volgens art. 8 en 9 der wet van Philips van den Elzas *ad opus castrum* moeten behooren.

6. Hetzelfde bewijs wordt nog geleverd door den tekst der wet, welke de heer van Dendermonde in Juni 1233 aan zijne stad gaf en die op de wet van Philips van den Elzas gecalqueerd was (bij Warnkœnig, *Fl. St. u. R. gesch.*, II Band, 2^e Abt. *Urkundenbuch*, blz. 231). Daarin werd op verscheidene plaatsen het *castrum* van den Gentschen tekst vervangen door *villa*; aldus: *infra muros castrum* door *intra muros villae*, *pacem castrum* door *pacem villae*, *legem castrum* door *legem villae*. Op andere plaatsen werd *castrum* behouden, namelijk waar het de 60 schellingen betreft, welke een gegracieerde balling *ad opus castrum* moet betalen, en nog op eene andere plaats die ik hier laat volgen omdat zij toont hoe willekeurig deze veranderingen gemaakt werden: « Nemo... gladium debet ferre intra muros *villae* Tenaermondensis (Gent: *infra muros castrum*), nisi negotii gratia per *castrum* (Gent ook: *castrum*) transeat; si vero *villam* (Gent: *castrum*) intra muros velit intrare causa inibi morandi, gladium suum debet dimittere in suburbio... Justitiae vero domini et ministris ejus, qui pacem *villae* (Gent: *castrum*) observare debent, nocte et die arma ferre licebit. »

Er is, gelijk men ziet, geen reden denkbaar, waarom het tweede *castrum* in deze bepaling is blijven staan, terwijl de drie andere door *villa* zijn vervangen, tenzij de zucht om eens een synoniem te gebruiken.

Deze wet van Dendermonde geeft overigens de weerlegging van het voornaamste argument van Diericx (*Ville*, I, 443), waar hij zegt: « Si l'on objectait que, dans l'édit de

1178, il faut entendre par le mot *castrum* la ville de Gand, je répondrais que ce mot s'y trouve en opposition avec *oppidum* : de sorte que par *castrum* on indique la forteresse du Vieux-bourg, et par *oppidum* la ville de Gand. »

Neen, *castrum* en *oppidum* (en ook *villa*, dat er insgelijks in voorkomt) zijn in dat stuk geen tegenstellingen, maar eenvoudig synoniemen; want in de wet van Dendermonde wordt zoowel *oppidum* als *castrum* in *villa* veranderd, en *villa* wordt er behouden.

Het blijkt dus dat *castrum*, *oppidum*, *villa*, *urbs*, *civitas*, *ville*, *poort*, *stede*, in de verschillende varianten en vertalingen van die wet synonieme uitdrukkingen zijn.

7. Dit is ook het gevoelen van den heer A. De Vlaminck (*Origines de la ville de Gand*, blz. 93-95). Hij heeft echter ongelijk hier de stad door het woord *bourg* aan te duiden, een naam die haar wel is waar in eenige Latijnsche stukken, als om de verwarring te vermeederen, ook al gegeven wordt, maar dien *wij*, om *stad* en *burg* wel van elkander te onderscheiden, zorgvuldig dienen te vermijden. Waarom hij bovendien, blz. 93, Diericx en Warnkenig-Gheldolf terechtwijzende, de vraag stelt: « N'est-il pas clair que c'est « pour l'entretien des fortifications du Bourg » qu'il faut lire? » begrijp ik niet. Want, daargelaten *bourg* voor *ville*, de uitdrukking *ad opus castri* beteekent eenvoudig *ten voordeele* of *ten behoefte van de stad*, *as besoignes de le vile* zooals de Iepersche vertaling zegt, *ter stat bouf* volgens de Gentsche vertaling van den *Witten bouc*, zonder dat er daar van *entretien des fortifications* spraak zij.

8. De oude Vlaamsche vertaling, door Diericx uitgegeven, waar *castrum* door *kasteel* vertolkt wordt, is dus blijkbaar mis. Zij is vermoedelijk het werk van een onbevoegden klerk van veel lateren tijd, die de woorden letterlijk heeft overgezet, zonder zich om de beteekenis te bekreunen.

Hetzelfde moet gezegd worden van de vertaling van de wet van Dendermonde, volgens welke *ad opus castris* zou beteekenen *tot dwerck van den Burcht* (bij Diericx, *Lois*, I, 27), en waarin de bepaling betreffende het dragen van wapenen letterlijk op de volgende wijze is overgezet (bij Diericx, *Lois*, I, 40): « Niemandt moet een sweerdt brengen binnen de muren van de *stadt* van Dendermonde ten sy hy, om syns saecx, wil door den *Burch* gaen: dan is dat hy binnen *stads* mueren wil commen om daer te blyven, moet syn sweert laten int voorburght.... Dan aen de heeren van tgerichte van straf-vervolgh ende haere die-naeren die de vrede van de *stadt* moeten onderhouden, ist geoorloft nacht ende dagh wapenen te dragen. »

Geen wonder zoo Diericx zelf die Dendermondsche vertaling slecht noemde (une mauvaise traduction en flamand, *Lois*, I, 20); maar de Gentsche, welke hij gevolgd heeft, was weinig beter.

9. Nu zal ik nog even stil blijven bij eenige andere voorbeelden van het gebruik van *castrum* om de stad zelve aan te duiden.

In een charter van graaf Arnold den Oude van 8 Juli 941 (bij Van Lokeren, *Chartes de St-Pierre*, I, 24 onder het jaar 942 geplaatst) wordt gezegd dat St-Pietersabdij *in castro Gandavo*, en in een ander stuk van 20 Aug. 951 (bij Van Lokeren, *Ibidem*, I, 27) dat zij *secus castrum Gandavum* gesticht werd.

We zien daar toepassingen van het stelsel der monniken van Blandinium, die, om die van St-Baafs te plagen, *castrum* in den zin van stad gebruiken en hun klooster nu eens bij (*secus*) dat *castrum* plaatsen, dan weer er in (*in*), in dit laatste geval ingevolge hun axioma: « omne suburbium seu territorium eodem appellari nomine quo urbs cui subjacet » (aangehaald bij De Vlaminck, *Origines*, blz. 38, noot 1).

Deze twee stukken betreffen de abdij van St-Pieters.

Eene andere oorkonde, doch welke de abdij van St-Baafs betreft, verleend door graaf Dirk van den Elzas in 1130 (bij Serrure, *Carte de S. Bavon*. 34; Warnk., *Fl. St. u. R. gesch*, III Band, 2 Abt., 17) is gedateerd : Actum publice in castro Gandavo, waar *castrum Gandavum* waarschijnlijk ook de stad Gent beteekent; nochtans daar het eene gift aan de abdij van St-Baafs betreft, waarvan de akte zeker wel in die abdij zal verleend en ook opgesteld (1) zijn, is het wel mogelijk dat *Castrum Gandavum* hier weer eens het grondgebied van die abdij aanduidt.

Andere voorbeelden van *castrum* voor de stad zelve (in verband met de ligging van het klooster Blandinium) kan men vinden bij De Vlaminck (*Origines*, blz. 43, noot 3, 4, 5), en het is ten slotte ook de stad Gent die bedoeld wordt in het charter van Anselmus, bisschop van Doornik, door Serrure, *Cartulaire de S. Bavon*, blz. 38-39, omstreeks 1147 gedateerd, waarin hij zegt dat hij de Kapel der Melaatschen, over Leie (zij bevond zich op de Hoogstraat tusschen de Holstraat en de Rasphuisstraat) op verzoek van de geestelijkheid en van het volk van het Gandense Castrum gewijd heeft : “ iugi prece tam cleri quam populi gandensis castri capellam leprosororum ultra Leiam... consecravimus ”.

(1) Les plus anciennes chartes des comtes de Flandre que nous possédions, remontent au Xe siècle. Toutes invariablement sont des actes de donation en faveur d'abbayes. Très certainement elles ont toutes été écrites par des moines appartenant à ces abbayes....

Au XIe siècle... les chartes rendues par le prince... continuent, comme auparavant, à être écrites par leurs destinataires....

Pendant le XIIe siècle (encore), en règle générale, c'est à Saint-Pierre, à Saint-Bavon, à Ninove, à Messines, etc., qu'ont été confectionnés les documents octroyés à ces divers monastères.

(Prof. H. Pirenne, *la chancellerie et les notaires des comtes de Flandre avant le XIIIe siècle*, in de *Mélanges Julien Havet*. Paris, Ernest Leroux, 1895, blz. 734, 735, 736, 737).

VI. UITWEIDING OVER DEN BURG (NOVUM CASTELLUM,
URBS COMITIS, VETUS CASTRUM, OUDBURG).

1. Na de aanhaling uit Gislebertus, waarover ik hooger (blz. 63) heb gehandeld, zijn de eerste historische documenten, waarin wij ons kasteel terugvinden, een charter van graaf Boudewijn IX (gezegd van Constantinopel) van 1199, hetwelk uit het Gentsch kasteel is gedagteekend, *actum in castello Gandensi* (bij Serrure, *Cartulaire de S. Bavon*, 78) en eenige tolverordeningen van denzelfden vorst en van hetzelfde jaar.

Die stukken leeren niets over den ouderdom der gebouwen van het Kasteel, maar ik denk er te mogen over spreken omdat zij, de tolverordeningen namelijk, inlichtingen bevatten over de topographie van de omstreken van het Kasteel in de XIIe en XIIIe eeuwen, en ons, in verband gebracht met eenige andere stukken, zullen toelaten de juiste beteekenis te bepalen van de uitdrukking *urbs comitis*, welke de heer A. De Vlaminck door *Gravenkasteel* heeft vertolkt (zie hooger blz. 71-72).

Zes van die tolverordeningen zijn van 15 Juli 1199 (bij Warnkoenig-Gheldolf, *Gand*, 233-245). Zij regelen :

- A, den tol die moet betaald worden aan de Brabantbrug ;
- B, den tol binnen de stad ;
- C, ser Wasselins tol ;
- D, den tol aan de sluis te Drongen ;
- E, den tol te Rode ;
- F, de aalmoes die gegeven wordt aan de Steenbrug.

In de verordeningen A, art. VIII, C, art. VIII, en E, art. III en IV, wordt gezegd dat van de daarin geregelde tollén vrijgesteld zijn alle burgers wonende binnen de vier poorten van Gent, alsook zij die in de Oudburg en in de *bona appenditia castello* wonen : *omnes burgenses infra quatuor portas Gandavi manentes, et qui manent in veteri cas-*

tro, et illi qui manent in bonis appenditiis castello Gandensi.

In de verordening B, art. XXIX, wordt vrijdom van den tol verleend aan dezelfden en bovendien aan die van St-Baafs, terwijl, in art. XX, aan de visschers van Gent en aan die der Oudburg, en aan die qui manent in bonis appenditiis castello, het vrije vischrecht wordt toegekend op de Schelde en de Lei tot op zekeren afstand boven en beneden Gent.

In de verordening F, art. III, wordt de vrijdom verleend aan de meergemelde bewoners van Gent binnen de vier poorten, aan die van de Oudburg, aan die van de bona appenditia castello, en bovendien aan die, qui manent in anticastello.

2. Men ziet dat in die stukken de bewoners van de Oudburg (illi de veteri castro) en de bewoners van de bona appenditia castello afzonderlijk vermeld worden, en in het laatste bovendien nog de bewoners van het anticastellum.

We krijgen hier wederom eenige raadsels te ontcijferen.

Wat de *bona appenditia castello* betreft, die in 5 van de 6 verordeningen voorkomen, het onderscheid, dat daar telkens gemaakt wordt tusschen die *bona* en de Oudburg (*vetus castrum*), schijnt mij in verband te moeten gebracht worden met een dergelijk onderscheid, dat in de akte van 8 April 1274 van Margareta van Constantinopel en van haren zoon Guy de Dampierre gemaakt wordt tusschen *le Viesbourg seant en nostre vile de Gant* en *le place seant devant nostre chastel de Gant ki gist entre les trois pons, cest asavoir le pont con claime le pont le conte, le pont ki siet entre nostre chastel et le maison Philippon de le Val et le pont con apiele hovebrighe deviers le burghstrate* (bij Fr. De Potter, *Gent*, I, 79).

De vergelijking van die twee teksten van 1199 en van 1274 laat ons, meen ik, toe te besluiten dat hetgeen in de

eerste onderscheiden wordt van het *vetus castrum* onder de benaming van *bona appenditia*, hetzelfde moet zijn als 'tgeen in 1274 van *le Viesbourg* wordt onderscheiden als *le place seant devant nostre chastel* enz., dat is te zeggen de uitgestrektheid, bevattend de tegenwoordige Veerleplaats met de Hooge Zonnestraat tot aan de Hoofdbrug, met de Geldmunt tot aan de voormalige Plottersgracht waar er toen ook eene brug was, en met het eindje straat tot aan de Vleeschhuisbrug, toen 's-Gravenburg.

't Is natuurlijk maar een veronderstelling, maar zij schijnt mij te verkiezen boven de uitleggingen, welke Diericx en de heer A. De Vlaminck voor de *bona appenditia castello* beproefd hebben.

3. Diericx heeft in zijne *Mémoires sur les lois des Gantois*, eene oude Vlaamsche vertaling gegeven van de verordening betreffende den tol binnen de stad. Hij zegt niet van welken tijd die vertaling is, noch waar hij ze gevonden heeft. Daarin wordt *illi qui manent in bonis appenditiis castello gandensi* eenmaal vertaald door *die woenen up Steengoet* en eenmaal door *die woenen in het goet dat behoert ten casteele van Gent* (*Lois*, I, 197 en 202).

Eene andere, zeer slechte, oude vertaling van dezelfde verordening uitgegeven door den heer Fr. De Potter (*Gent*, II, blz. 568) en getrokken uit het Register F van het Stadsarchief, zegt : *die woenen in de goedinghen appenderende den casteele* ; en men vindt dezelfde formule in andere oude vertalingen die voorkomen in Register BB, f° 121 v° en 122, en in een afzonderlijk stuk door den *Inventaire des chartes de Gand* verkeerdelijk gevoegd bij charter n° 20, terwijl het bij n° 22 behoort.

Diericx zelf vertaalt door *terrains qui payent le cens à la cour féodale du Vieux-bourg* (*Lois*, I, 197) of door *appendices du château de Gand* (*Ibid.*, 202, 220) of door *terrains* (of *terrains particuliers*) *relevant du château de Gand* (*Ibid.*, 208,

211, 225), of door *terrain dépendant du château* (*Ville*, I, 448, 449).

Met deze vertalingen komen we niet ver.

4. De heer De Vlaminck (*Origines de la ville*, 67) heeft eene andere uitlegging: « On entend par ces expressions les habitations qui entouraient le *forum Comitum* (place Ste-Pharaïlde) ou qui ont poussé comme des parasites à la base des murailles du vieux *steen*. Elles existaient déjà au XIIe siècle (hier wordt Warnk.-Gheld., III, 244, aangehaald), et Diericx cite plusieurs actes où il en est fait mention (met aanhaling van Diericx, *Mémoires sur la Ville*, I, 459). Celles qui longent le château du côté sud (rue Haute du Soleil) paraissent être moins anciennes, puisque le comte Guy de Dampierre fit construire en 1283 un mur s'étendant depuis la porte d'entrée de son manoir jusqu'au pont de la Décollation (de Hoofdbrugge) » (met aanhaling van Diericx, *Ville*, I, 453).

Deze regelen bevatten verschillende onoplettendheden.

Zij zeggen vooreerst te weinig, daar de schrijver zich tot de Veerleplaats beperkt, in plaats van noord-, zuid- en westwaarts voort te gaan tot aan de drie bruggen.

Maar ze zeggen ook te veel, doordien hij reeds in de XIIe eeuw in die *bona appenditia* de huisjes wil begrijpen die dáár aan den voet der muren van het kasteel verzezen. Als bewijs haalt de schrijver niets anders aan dan Warnk.-Gheld., III, 244, op welke plaats enkel te vinden is de tekst van eene dier verordeningen van 1199, welke van de *bona appenditia* spreken, maar niet zeggen waaruit zij bestonden, en Diericx, *Ville*, I, 459, die het bestaan dier huisjes vermeldt, maar in 1366.

De schrijver zegt dan wel dat de huisjes van de zuidzijde van jonger dagteekening *schijnen* te zijn (dan de XIIe eeuw); maar dat is veel meer dan schijn, want niet alleen weten we dat Guy de Dampierre langs die zijde in 1282 een

muurken van kareelsteen zette (hij verleende deswege den Gentenaren den 1 Januari 1283 eene akte van non-prejudicie, bij Frans De Potter, *Petit cartulaire*, blz. 19), maar we weten ook even stellig wanneer die huisjes voor 't eerst aan den gevel langs die zijde gehecht werden : 't was na 29 Mei 1359, als wanneer Lodewijk van Male deze door het muurken van graaf Guy afgesloten ruimte gedeeltelijk aan zijn kamerling Jan Janson in leen afstond, met toelating van aldaar te *maisonner* tot op zekere bepaalde hoogten (stuk bij Fr. De Potter, *Petit cartulaire*, 46, waar men moet lezen 29 *mai* voor 29 *mars*, *pourchincte* voor *pourchitte*, *anel* voor *amel*).

De huisjes zijn dus langs dien kant niet ouder dan de tweede helft van de XIVe eeuw, en dat zal ook wel het geval geweest zijn met de oostzijde (*Geldmunt*). Men zou inderdaad maar moeilijk begrijpen dat onze vorsten zouden toegelaten hebben huizen te plakken tegen een gebouw, waar zij zich in voorkomende gevallen in veiligheid moesten gevoelen. Het is dan ook maar in 1359, nadat de graaf zich een ander verblijf te Gent gekozen heeft, *het Hof ten Walle*, dat hij den grond aan den voet van het Gravenkasteel in leen afstaat en toelaat er huisjes op te richten.

5. Nu ga ik over tot een tweede vraagpunt : Wat beteekent *anticastellum*?

Diericx, die *bona appenditia* door *terrains relevant du château* of door *terrains qui payent le cens à la cour féodale du Vieux-bourg* vertaalt, ziet (*Lois*, I, 220 en 233) in *anticastellum* la place qui se trouve devant le château, la place de sainte Pharaïlde ; terwijl, volgens den heer A. De Vlaminck (*Origines*, 67), " ce mot désigne évidemment le fortin servant de vestibule au château et dans lequel étaient logés les hommes du corps de garde ».

De uitlegging van Diericx is geheel onbewezen ; naar

mijn oordeel moet de Veerleplaats begrepen zijn in de *bona appenditia*.

Die van den heer De Vlaminck schijnt onaannemelijk ; in de verordening, waarin dat *anticastellum* voorkomt, worden opgesomd :

1° de bewoners van Gent binnen de vier poorten ;

2° de bewoners van de Oudburg ;

3° de bewoners van de *bona appenditia castello* ;

4° de bewoners van het *anticastellum*. Dus niet de personen die toevallig de wacht hielden in zeker deel van het kasteel, maar de vaste bewoners van een wijk, plaats of straat, groot of klein, gelijk degenen die de andere genoemde plaatsen of wijken bewoonden.

De uitleggingen der twee schrijvers kunnen mij dus niet bevredigen, maar ik moet zeggen dat ik zelf met dat *anticastellum*, eene uitdrukking die maar in een enkel oud stuk voorkomt, hoegenaamd geenen weg weet.

6. Indien de tolverordeningen van 15 Juli 1199 en de akte van 8 April 1274 een onderscheid maken tusschen het *vetus castrum* en de *bona appenditia castello gandensi* of tusschen *le viesbourg* en *le place seant devant le chastel*, er zijn andere stukken, waarin dit onderscheid niet gemaakt wordt en waarin ééne uitdrukking blijkbaar beide zaken omvat.

Alzoo de tolverordening van Dendermonde, ook van 1199 (Warnk.-Gheld., *Gand*, 246, 248), waar de Gentenaars van binnen de vier poorten en *illi qui pertinent ad castrum comitis* op gelijken voet geplaatst worden. Hier worden zeker wel door *qui pertinent ad castrum comitis* de bewoners van geheel den Burg bedoeld, zoowel van de Oudburg als van de *bona appenditia castello*. 't Isook 't gevoelen van Die-ricx (*Lois*, I, 226, 233), die vertaalt door *ceux qui appartiennent au château du Comte*, maar er de volgende uitlegging bijvoegt : « Cette chartre qui appartient au règne de Baudouin de Constantinople, tout de même que les décrets qui

précédent (de zes tolverordeningen van 15 Juli 1199), comprend sous les expressions: *qui pertinent ad castrum Comitis*, non seulement les personnes qui habitaient le quartier du Vieux-bourg, et les appendices du château du Comte; mais aussi celles qui demeuraient *in anticastello*, ou sur la place qui était devant ce château ».

Alzoo ook de overeenkomst van 12 Maart 1254 (1253 o. s.), tusschen de stad en de abdij van St-Pieters gesloten over de uitvoering van nieuwe vestingwerken (bij Warnk.-Gheldolf, *Gand*, 285). Daarin wordt bepaald dat, indien de abdij van St-Baafs, of de burggraaf van Gent, of de bewoners van de voorstad Over-Schelde, of eindelijk die van de Oudburg (*illi de veteri burgo*), in de overeenkomsten die zij over dezelfde werken met de stad zullen sluiten, betere voorwaarden verkrijgen dan die, welke met St-Pietersabdij zijn overeengekomen, deze laatste alsdan die betere voorwaarden ook zal genieten. *Illi de veteri burgo*, die van de Oudburg, begrijpen hier ongetwijfeld zoowel de bewoners van de *appenditia castello* als die van de wijk die meer bijzonder den naam van Oudburg had gekregen en is blijven dragen.

Eindelijk in twee akten van 31 Maart 1274 (1273 o. s.) en van 1 Januari 1283 (1282 o. s.) omvat de uitdrukking *le Viesbourg* ook blijkbaar geheel den Burg.

De eerste (bij Diericx, *Ville*, I, 444) is een volmacht door Margareta van Constantinopel aan haren zoon Guy de Dampierre gegeven om *le Viesbourg daleis Gant* bij de stad in te lijven; welke inlijving eenige dagen later door de akte van 8 April 1274, onder de hooger gemelde omschrijving van *le Viesbourg et le place devant nostre chastel*, voltrokken werd.

In de tweede (bij Fr. De Potter, *Petit cartulaire*, blz. 19) wordt deze akte van inlijving herinnerd onder den naam van *le chartre dou Viesborch*.

7. Beurtelings beteekent aldus *vetus castrum* of *burgum*, in 't Fransch *Viesbourg*, de geheele uitgestrektheid van het eiland dat eenmaal de *Burg* geheeten heeft, of slechts een deel van dat eiland.

De oorzaak van deze anomalie is ons onbekend; het is niemand gelukt te ontdekken wanneer of waarom het gebruikelijk is geworden den naam van Oudburg te beperken tot een deel van dat eiland en het overige aan te duiden nu eens onder de benaming van *bona appenditia castello Gandensi*, dan weer onder die van *le place devant le chastel*.

8. Eveneens is het een onoplosbaar raadsel waarom dat eiland op 't einde der XIIe eeuw, geheel of gedeeltelijk, den naam van *Oudburg* draagt, terwijl het een paar eeuwen vroeger in een geschrift der monniken van St-Baafs integendeel *novum castellum* (*nieuwe burg*) genoemd werd.

Warnkoenig (*Fl. Staats- und R.-gesch.*, 2ⁿ Bandes 1e Abt., 95) en Warnk.-Gheldolf (*Gand*, 187-188) zeggen ook dat zij vruchteloos gezocht hebben wanneer deze benaming ontstond, maar geven de zeer gewaagde veronderstelling ten beste dat « le nom de Vieux-bourg pourrait peut-être mieux s'expliquer par l'ancienneté de cette *villa* en comparaison..... de la première enceinte de Gand (*portus Gandensis*), laquelle ne se forma qu'après la destruction du château d'Othon » (in den Duitschen tekst: « älter war als der *portus Gandensis*, der, sich erst bildete, als die Ottonische Veste gefallen war »).

Voor memorie zal ik nog de zonderlinge uitlegging van Diericx (*Ville*, I, 28) vermelden, waar hij, 't Gravenkasteel met het zoogezegd kasteel van Otto en met de Oudburg vereenzelvigende, het volgende schrijft, waarvan hij bijna al de elementen enkel uit zijne verbeelding kan geput hebben:

« Les Princes de la maison de Weichmann regnèrent

environ un siècle, occupant, soit par eux-mêmes, soit par leurs délégués, le château de Gand : on nommait celui-ci, pendant cette période, le nouveau château (*castrum novum*), ou le château d'Othon, *arx* ou *castrum Othonis* ; mais après que les Comtes de Flandre en eurent pris possession, et qu'ils y eurent même fixé leur résidence, alors il ne convenait plus de le désigner sous les mêmes dénominations, qui ne pouvaient que rappeler des circonstances malheureuses : on le qualifia tantôt de vieux château (*castrum vetus*), et tantôt de palais des Comtes de Flandre (*Petra Comitum*, *Grave stena*), tandis que dans le style diplomatique on le nomme d'ordinaire *castrum* ou *castellum*, en français *chastel*, en flamand *casteel* ».

9. Laat ons nu, om dit hoofdstuk te sluiten, de uitdrukking *urbs comitis* onderzoeken, waaraan de heer A. De Vlaminck (zie hooger, blz. 71-72) de beteekenis heeft gegeven van *Gravenkasteel*, en in verband daarmee de plaats van Thielrode, waarin het woord *urbs* (zonder iets bij) volgens hem ook het Gravenkasteel aanduidt.

De uitdrukking *urbs comitis* wordt maar in een enkel stuk aangetroffen, in de keure namelijk van gravin Mathildis van 1191, art. 21 (Warnk.-Gheldolf, *Gand*, 230), waar gezegd wordt dat alle bestuurlijke en gerechtelijke zaken der stad zullen behandeld worden bij St-Janskerk *in quadrevio praetorii*, d. i. in de stratenkruising van de vierschaar, doch dat, als de graaf in persoon of de burggraaf in zijne plaats, zelve zich eenige zaak van gewicht zullen willen aantrekken, de schepenen alsdan tot hen zullen moeten gaan en die zaak tusschen de kapel van St-Pharailde en de stad van den graaf behandelen : inter capellam Sanctae Pharaildis et urbem Comitum.

Uit deze bepaling kan men besluiten dat te dien tijde de zaken in de open lucht werden afgedaan en wel in sommige gevallen tusschen St-Pharaildekapel en de stad

van den graaf. Er kan geen twijfel bestaan over de plaats die men hier in 't oog heeft : 't is de plaats, welke in de akte van 8 April 1274 van gravin Margareta beschreven wordt als liggende vóór het kasteel en zich uitstrekkende tot aan de drie bruggen (1).

Die plaats ligt wel is waar tusschen de kapel of kerk van Ste-Pharailde en het Gravenkasteel, maar zij ligt ook tusschen die kerk en de wijk, die, onder den naam van *vetus castrum* of *viesbourg* (in hun meer beperkten zin),

(1) Het volgende stuk, dat ons werd medegedeeld door den heer W. de Haerne in de zitting der Afdeeling van Geschiedenis den 29 November 1894, zal toonen dat het daar ook was dat de zaken van de kasselrij van de Oudburg openlijk behandeld werden :

A tous chiaus qui ces presentes lettres verront et orront Michiel de Barbenchon chevalier sires de Heerchelines salut savoir faisons à tous que lan mil ccc et sijs nous vendimes à religieuses personnes labbet et le convent de Saint-Bavon de Gand toutes les droitures pourfis et justice que nous aviens en le proche de Everghem Sleijdinghen et Wondelghem et de che fumes nos deshiredet et li abbes et li convens dessus dit ahiredet par un vendredi en lan dessus dit *devant le piere ou le casteel du conte de Flandre* en la ville de Gand presens adont plusuers hommes dou dit conte. En tesmognage de chou nous avons ces lettres scelees de no scel qui furent faites et donees, lan de grace mil ccc et trente quatre le samedi après les octaves de le Saint-Martin (uit het Cartularium van St-Baafs, n° 2, blz. 88, berustende op het Staatsarchief te Gent. *Bulletijn van den Geschiedkundigen Kring*, 2e jaar, blz. 294).

Over de behandeling van gerechts- en bestuurszaken vóór het Gravenkasteel, vergelijk nog de akte van 17 Februari 1335 (bij V. Van der Haeghen, *Het klooster ten Walle*, blz. 27) :

« dese dinghen waren ghedaen wel ende wettelike ende al wettelike met al den maninghen ende vonnessen diere toe behoorden, na costume ende usage die men vore den casteel van Ghend hout ende useert. »

en de akte van 1 Mei 1308 (bij C. P. Serrure, *Vad. Museum*, IV, blz. 333) :

« dit was ghedaen bi wette ende bi vonnesse, ende bi wilcore van den here, ende bi maninghen van den balgu van der Auderboerch Goesin van Wielsbeke ende bi vonnessen van den mannen in de baelge van sgraven steen te Ghent ».

in verschillende stukken onderscheiden wordt van de *bona appenditia castello* of van *le place devant le chastei*, en deze vergelijking zal wel voldoende zijn om te doen zien dat men met Diericx (*Ville*, I, 441) en Warnk.-Gheldolf (*Gand*, 29-30) door *urbs comitis* de wijk de Oudburg moet verstaan.

De naam van *urbs, stad*, past er op; de tolverordeningen van 1199 bewijzen dat de Oudburg bevolkt was : *illi de veteri castro*; 't was dus een stad, zij 't ook een kleine, en zij was in 1254 eene der vijf ingerichte agglomeraties, waarmede de eigenlijke stad Gent onderhandelde om een gezamenlijk versterkingstelsel tot stand te brengen, namelijk het gebied van St-Pieters, het gebied van St-Baafs, het gebied van den Burggraaf, Over-Schelde en de Oudburg (zie hooger blz. 106).

Die kleine stad kon bij uitnemendheid de stad van den graaf, *urbs comitis*, genoemd worden, niet alleen omdat zij hem toebehoorde (gravin Margareta vereenigde in 1274 de Oudburg met de stad Gent), maar ook omdat zij den *steen*, het *kasteel* van den graaf bevatte.

De heer A. De Vlaminck, die *urbs comitis* door *Gravenkasteel* vertaalt, zal zich denkelijk hebben laten misleiden door de synonymie welke men in veel gevallen tusschen *urbs, castrum* en *castellum* vaststelt; doch indien *castrum* en *castellum* dikwijls ook in de beteekenis van *stad* voorkomen, het omgekeerde is niet waar, en *urbs* zal wel nooit gebruikt zijn in den zin van *kasteel*.

10. Deze opmerking zal ons ook helpen om eene bevredigende oplossing te zoeken van de moeilijkheid, welke het woord *urbs* in de aangehaalde plaats van Thielrode oplevert. Jan van Thielrode, die monnik was in St-Baafsabdij op het einde der XIIIe eeuw, heeft een kronijk geschreven, waarin hij de oorsprongen van verschillende wijken van Gent behandelt. Wat hij daarover mededeelt, mist over

't algemeen allen historischen grond, maar weerspiegelt vermoedelijk overleveringen die, zoo niet onder de Gent-sche bevolking, dan toch onder de monniken van St-Baafs, te zijnen tijde in gang waren.

Hij bespreekt het *Castrum Gandense*, ook *Gandavum* en *Ganda* genoemd, door Gayus Julius Caesar op de Schelde en de Lei gebouwd, en dat nu de abdij van St-Baafs is, welke de heilige Amandus er in 608 stichtte. De naam van Ganda wordt afgeleid van Gayus! De vroegere naam was Odnea (MG. SS. XXV., 560, 562, 565).

Hij vermeldt ook de *Villa Gandensis*, waardoor hij 't gebied der St-Baafsabdij verstaat (*Ibidem*, 563, 564).

Hij weet verder te spreken over een *Castellum Gandense*, dat door de Duitsche keizers werd gebouwd om de abdij en de *Villa Gandensis* te beschermen. Dit *castellum*, dat zich op den oever der Lei en op de grens van het keizerrijk en van het Fransche rijk bevond, dagteekende reeds van vóór den keizer Otto (*Ibidem*, 561, 563). Het werd op de Duitsche keizers door graaf Arnold veroverd, dank aan zekeren ridder Lambertus (*Ibidem*, 563, 564).

Eindelijk spreekt hij van een *Castrum Gandense et oppidum Gandense* tusschen Schelde en Lei gelegen. Dit is de eigenlijke stad Gent, welke eerst ontstond na de inneming van het *Castellum* door graaf Arnold. De plaats, waar dat *oppidum Gandense* verrees, heette Herehem en was tijdens het beleg van het *Castellum* nog onbewoond; zij werd bevolkt door uitwijkelingen die de *Villa Gandensis* verlieten en zich te Herehem vestigden, waar graaf Arnold een *portus* stichtte, en waar alsdan, in 941, het eerste kapelletje ter eere van St-Jan-Baptista, St-Bavo en St-Vedastus werd gewijd (*Ibidem*, blz. 560, 561, 562, 563, 564, 565).

Ziedaar Thielrode's stelsel, waarvan bijna niets door de echte bronnen bevestigd wordt, en zeer veel integendeel door die bronnen bepaald wordt gelogenstraft (zie daar-

over o. a. A. Wauters, *Le château impérial de Gand, Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, 3e série, t. XI (1886), blz. 185; A. De Vlaminck, *Les origines de Gand*, blz. 69-71).

Wij hebben hier nu alleen te onderzoeken wat hij wel door dat *Castellum* der Duitsche keizers mag verstaan hebben.

Uit zijn verhaal vernemen wij het volgende :

Dat *castellum* lag op den boord der Lei; als graaf Arnold het belegerde, vestigde hij zijn kamp in het toen nog onbewoonde Herehem; een aanval tegen de *oppidani* (zoo noemt Thielrode de belegerden) op Paaschavond mislukt; uit het *suburbium*, dat bij het *castellum* behoort, komt eene vrouw water putten aan de Lei; zij vertelt aan Lambertus hoe het in 't *oppidum* gesteld is; de *oppidani* geven het *castellum* aan den graaf over; eenige regels verder wordt gezegd dat hij de *urbs* heeft bemachtigd.

Men mag zich afvragen of Thielrode met dit verward gebruik van *castellum*, *oppidum*, *suburbium*, *urbs*, zich zelf eenjuist begrip heeft gevormd van wat hij wilde vertellen.

Er zijn, dunkt mij, twee middelen om er eenen zin aan te krijgen :

Of wel *castellum*, *oppidum*, *urbs* beschouwen als synoniemen, en dan zoeken wat *castellum* wel kan beteekenen;

Of wel *urbs* niet beschouwen als synoniem van *castellum* alleen, maar van het *castellum* en het *suburbium* te zamen; *oppidum* kan dan ad libitum synoniem zijn van *urbs* of van *castellum*.

11. Nemen wij de eerste veronderstelling: *castellum* = *oppidum* = *urbs*.

Thielrode (MG. SS., XV, 563) spreekt van dat *castellum* als van iets dat te zijnen tijde nog bestond, *castellum quod ad ripas Leie situm est*, waaruit de heer De Vlaminck het volgende besluit heeft getrokken (*Les origines de Gand*, blz. 71-72) :

Personne, parmi ceux qui sont un peu au courant de l'histoire monumentale de Gand, ne nous contredira lorsque nous poserons en fait qu'à la fin du XIIIe siècle, il n'existait en cette ville d'autre château fort que le 's Gravensteen. C'est donc bien de celui-ci... que Thielrode parle en ces termes : « *castellum quod ad ripas Leie situm est* ».

Elders zegt de heer De Vlaminck (*Ibidem*, blz. 63-64) : « Thielrode ne connaît à Gand qu'un château, le 's Gravensteen, qu'il nomme tantôt *castellum*, tantôt *urbs* » ; en 't is blijkbaar deze redeneering die hem er toe gebracht heeft om (*Ibidem*, blz. 22-23) te bevestigen : « Quelquefois le mot *urbs* sert à désigner un château fort, notamment le château des Comtes, qui généralement est qualifié de *castellum* », welke uitlegging hij dan op verschillende teksten heeft toegepast : *urbs comitis*, *urbs Gandae*, *ante urbem* (*Ibidem*, blz. 16, 61, 62, 104).

Die redeneering moet m. i. omgekeerd worden. *Castellum*, zoowel als *castrum*, beteekent in 't middeleeuwsch Latijn niet alleen *kasteel*, *château fort*, maar ook *stad* en *burg* ; en aangezien Thielrode het *castellum*, waarover hij hier handelt, eenige regels verder *oppidum* en *urbs* noemt, zoo hebben wij, dunkt mij, het door hem zelven geleverd bewijs dat hij geen eigenlijk kasteel, maar een bevolkte omheining, eene stad of burg bedoelt.

Er blijft ons dan niets anders over dan aan te nemen dat zijn *castellum* (= *urbs*) hetzelfde is als het *novum castellum* van dien anderen monnik van St-Baafs, die de *Miracula S^u Bavonis* schreef, en hetzelfde als *urbs comitis* van het charter van 1191, dus *de Burg*, de *Oudburg*, die werkelijk op den oever der Lei lag en die tot in den tijd van Thielrode als afzonderlijke inrichting was blijven bestaan, daar dit rechtsgebied eerst in 1274, eenige jaren vóór de samenstelling van zijne kronijk, door gravin Margareta bij de stad Gent was ingelijfd.

Van de dubbele bedenking van den heer De Vlaminck (*Ibidem*, blz. 64): " Le Vieux-Bourg n'était pas un manoir féodal, mais une *villa munita*, et dans aucun acte il n'est qualifié de *castellum* ", wordt het eerste lid weerlegd door het feit dat Thielrode's *castellum-oppidum-urbs* geen *manoir féodal* kan geweest zijn, maar bepaald een *villa munita*. Op het tweede lid valt te zeggen dat, zoo *castellum* in geene akte wordt aangetroffen om den Gentschen Burg aan te duiden, het gebruik van dat woord in den zin van Burg door talrijke stukken, den Brugschen betreffende, bewezen wordt, en dat het ook onder de pen van den schrijver der *Miracula S^u Bavonis* geene andere uitlegging toelaat, terwijl men nergens *urbs* in den zin van *château fort* of *manoir féodal*, *citadel* of *kasteel*, zal ontmoeten.

12. Nemen wij nu de tweede veronderstelling: *urbs* moet verstaan worden als bevattende het *castellum* en het *suburbium*.

In dit geval heeft het allen schijn dat Thielrode door *urbs* den Burg en door *castellum* (het *castellum*, dat te zijnen tijde nog bestond) het Gravenkasteel wil aanduiden. Hij bevestigt alsdan dat dit kasteel oorspronkelijk door de Duitsche keizers zou gebouwd en door graaf Arnold veroverd zijn: een bevestiging die zonder eenige historische waarde is. Wat *urbs* betreft, daar het in dit geval niet synoniem is van *castellum*, zoo vervallen de gevolgtrekkingen welke de heer De Vlaminck daaruit ten voordeele van de oudheid van gezegd kasteel had afgeleid.

VII. HET GRAVENKASTEEL IN DE XIIIe EN VOLGENDE EEUWEN.

1. Ik geloof dat wij in ons onderzoek opgeklommen zijn tot de oudste vermeldingen van het Gravenkasteel (1180) en van het gebouw, waarvan dit kasteel de opvolger was,

de lapidea domus et turris (1125, 1128), alsook van den Burg onder den naam van *novum castellum* (omstreeks 1000), van *urbs comitis* (1191) en van *vetus castrum* (1199).

Ik zou nu ook, om met de oudste berichten over de verschillende *castrum*'s gedaan te maken, nog wel een onderzoek willen instellen :

1° naar de eerste oorsprongen en de verdere ontwikkeling van de legende betreffende het *Castrum Gandavum* der monniken van St-Baafs, waarover wij ter loops het een en ander hebben moeten zeggen ; en 2° naar de eerste oorsprongen en de verdere ontwikkeling van de verhalen betreffende het kasteel der Duitsche keizers.

Maar ik heb mij reeds te veel uitweidingen veroorloofd, en deze zouden ons al te ver van ons onderwerp afleiden.

Terugkeerend naar de vraag die wij te beantwoorden hebben, zal ik nu in korte woorden de XIIIe en de volgende eeuwen overzien, en onderzoeken of er historische bronnen zijn, die den tijd aanwijzen, waarop de gebouwen die, blijkens hunnen bouwstijl, van na Philips van den Elzas dagteekenen en waarvan nog iets is overgebleven, bij het oorspronkelijk kasteel gevoegd werden.

Daartoe is het noodig de verschillende bestemmingen op te sommen, waartoe het beurtelings gebruikt werd, doch zonder in bijzonderheden te treden over zijne geschiedenis en over de gebeurtenissen, waarvan het getuige was.

2. Onze vorsten hielden hun gewoon verblijf niet te Gent. Zij kwamen van tijd tot tijd onze stad bezoeken en maakten alsdan gebruik van hun kasteel. Doch, in hoeverre zij er gebruik van maakten, is mij niet duidelijk.

In een geval, waarvan wij een uitgebreid verhaal bezitten, in 1306, was Robrecht, de zoon van graaf Robrecht van Béthune, die hier gekomen was als plaatsvervanger van zijn vader, " thuis " of " ter herberghe " niet in

't Gravenkasteel, maar in de naburige herberg van Jan Toete, waar hij de schepenen en hun geschenken ontving en zijnen maaltijd nam (*Dit es ibesouch van.... Pieter Boe ende Leuz sijn broeder*, enz., uitgegeven door den heer N. De Pauw, blz. 12, 24, 2, 7, 8).

Van den anderen kant is het nochtans stellig dat de graaf of de gravin, of de plaatsvervanger van den graaf, *up den steen* geschenken van de stad ontvingen en er « hof hielden » (b. v. *Stadsrek.*, 1325, f° 266 en 306, Jan, graaf van Namen, die toen te Gent als *ruard* was aangesteld, terwijl zijn kleinneef Lodewijk van Crecy door de Brugsche opstandelingen gevangen werd gehouden; 1326, f° 51 v° en 93, de graaf Lodewijk van Crecy; 1330, f° 15 v° en 44, de gravin en de graaf; 1336, gedrukte *Rekeningen*, I, blz. 36, de gravin; 1340, *ibidem*, II, blz. 20, de graaf).

Het kasteel werd ook soms ter beschikking van anderen gesteld, b. v. in 1330 (*Stadsrek.*, f° 15 v° en 45) van ridders die hier een steekspel kwamen houden, en in 1336 (gedrukte *Rekeningen*, I, 36) van den proost van Ste-Pharaïlde, om er feesten te vieren van denzelfden aard als de hofhoudingen van den graaf: ik zeg van denzelfden aard, omdat het ook door het schenken van vaten wijn was, dat de stad hare deelneming in die feesten betuigde.

3. Dat gebruik van het Gravenkasteel door onze vorsten, als verblijfplaats of tot het houden van hun hof, moet bepaald opgehouden hebben tusschen 1349 en 1372.

Inderdaad, zoodra Lodewijk van Male zijn gezag in Vlaanderen hersteld had, sloeg hij de hand aan de nage-laten goederen van Simoen van Mirabel of van Hale en, onder andere, aan de *woninghe van den Walle (het Hof ten Walle*, later *Prinsenhof* genoemd), welke *woninghe* in 't vervolg de verblijfplaats onzer vorsten zou worden.

Deze Simoen van Hale, die gehuwd was met eene bastaardzuster van Lodewijk van Crecy, had zich gedurende

het bewind van Jacob van Artevelde den post van *rewaert* van Vlaanderen (of regeerder in vervanging van den afwezigen graaf) laten opdragen, en nu eischte Lodewijk van Male van Simoen's erfgenamen en weduwe rekenschap over het geld dat hij als rewaert ontvangen had.

Den 27 Sept. 1349 transigeerde Lodewijk met de erfgenamen over hun aandeel in de schuld; hij verklaarde in de akte dat hij het huis ten Walle voor zich en zijne opvolgers hield ten eeuwigen dage (V. Van der Haeghen, *Het klooster ten Walle*, blz. 83, 85), en reeds den 1° October noemde hij dat huis *nostre mayson de le Walle en nostre ville de Gand* (*Ibid.*, blz. 87).

De weduwe van Simoen en haar tweede man, Arnoud van Rummen, stemden daar ook in toe bij overeenkomst van 6 Mei 1353 (*Ibid.*, blz. 107).

Lodewijk had meer moeite met de geestelijke overheid, die hem het Hof ten Walle betwistte, omdat Simoen en zijn vrouw er over beschikt hadden tot het stichten van een vrouwenklooster. Het duurde tot in 1372, eer de onderhandelingen daarover met den paus en den bisschop van Doornik geheel ten einde liepen. Lodewijk werd toen ten slotte in het bezit van dat Hof gelaten, nadat hij ten behoeve van het klooster, waarvoor inmiddels een andere grond op den Groenen Briel was gekocht (*Ibid.*, 116), eene behoorlijke vergoeding had verschaft (*Ibid.*, 143).

4. Het lijdt geen twijfel dat Lodewijk, die zich reeds in 1349 eigenaar van dat Hof verklaarde, er gedurende die jarenlange onderhandelingen gebruik bleef van maken.

De « portier van den Walle » verschijnt reeds in de stadsrekening van 1352 en volgende jaren onder degenen die jaarlijks eene gift kregen, en 't was niet meer op den Steen, maar *ten Walle*, dat de graaf in 1355 « sine feeste hilt » (*Stadsrek.*, f° 84).

Nochtans had hij in dien tusschentijd het Gravenkasteel

nog niet geheel verlaten, want eene grafelijke rekening van 1361-1362, berustende op het Rijksarchief te Brussel (*Comptes en rouleaux*, n° 2915), leert dat hij er alsdan belangrijke timmer-, metsel-, vloer-, schilder- en andere werken liet uitvoeren aan zijne kamer (le chambre monseigneur) en aan die van de gravin (le chambre ma dame).

Eene eigenaardige bijzonderheid van de inbezitneming van het Hof ten Walle door Lodewijk is dat hij van zinn was er een *castrum*, een kasteel van te maken om de stad te bedreigen (V. Van der Haeghen, *Het klooster ten Walle*, blz. 120): het zou dus dezelfde bestemming gekregen hebben, welke Philips van den Elzas aan zijn kasteel van 1180 had gegeven.

5. Lodewijk van Male vestigde in dit laatste zijne Geldmunt, welke aan de straat, die ten oosten van het kasteel loopt, haren naam heeft gegeven. De Munt was er reeds in werking in 1354, blijkens een stuk van 20 December van dat jaar (bij V. Gaillard, *Recherches sur les monnaies des comtes de Flandre, Pièces justificatives*, blz. 92) en zij was er nog in de eerste helft der XVIe eeuw, volgens de uittreksels uit eene rekening van 1536, medegedeeld door den heer Fr. De Potter (*Petit Cartulaire*, 341-342), waar het *smelthuis* vermeld wordt. Ik heb niet gevonden wanneer zij van daar verdween.

6. Diende het kasteel tot feestvieringen en hofhoudingen, het had van oudsher ook eene andere minder vrolijke bestemming. Het was zoowel vóór als na 1349 de kerker van den graaf. Dáár sloten zijne baljuws hunne gevangenen op (b. v. in de XIIIe eeuw, Warnkœnig, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, III B., 2^e Abt., blz. 63, 66, 67, 75), en de vier politiedienaars of "knapen" van die ambtenaren werden dan ook soms "steenknappen" genoemd (N. de Páuw, *Dit es Ibesouch*, enz. 1306, blz. 29, 32, 34, 49).

Het kasteel was ook door alle eeuwen heen het lokaal van de pijnbank, die tot in de XVIIIe eeuw zulk eene akelige rol in de strafrechtspleging gespeeld heeft. Het *Dagboek der Gentsche Collatie* (blz. 75, 79, 86) leert ons dat dit foltertuig daar in 1451 werkzaam was zoowel "boven up de groote sale" als "beneden in den put".

7. De grafelijke rekening van 1361-1362, op blz. 118 aangehaald, bevat eenige bijzonderheden, die toelaten te zeggen dat de overblijfsels van het gebouw, hetwelk op het plan van Brismaille (afgebeeld bij Hermann Van Duyse, *Le château des comtes*, blz. 26) door letter c is aangeduid en den naam van *Consistoire* draagt, van die jaren of van nog vroeger dagteekenen.

Dit gebouw, dat evenwijdig met den grooten middentoren liep, had een puntgevel die op zijn bovenste een vergulden koperen arend droeg; het is zichtbaar op de platen van Sanderus' *Flandria illustrata*, 1^e uitgave, 1^e deel, blz. 100 (afgebeeld bij H. Van Duyse, *Ibidem*, blz. 21) en blz. 166-167, en op de schilderij van de Hoofdburg (afgebeeld bij denzelfden, blz. 51, en aldaar van de XVIe eeuw gedateerd).

't Moet in dit gebouw zijn dat de kamers van den graaf en van de gravin waren, welke volgens gemelde rekening in 1361-1362 hersteld of juister gezegd herbouwd werden; en 't was toen dat op een zijner puntgevels *le pumel et laigle de keuvre* geplaatst werden, zooals het blijkt uit de volgende posten:

Item pour le pumel et laigle de keuvre pesant 92 lb. a 3 gros le livre et pour le dorure, 2 lb. 8 s. (1)

Item pour une grande pierre desous laigle et taillier les traus, 2 s.

(1) Bij den heer Fr. De Potter, *Petit Cartulaire de Gand*, blz. 339, waar eenige posten van die rekening gedrukt zijn, staat foutief: *pumiël a laigle* en 91 lb.

Item pour mener ou chastiel laigle et tout les autres pierres dessus dites, 8 s. 4 d.

Van dit gebouw is het onderste deel, namelijk de gewelfde zaal, die men ten onrechte voor de Kapel genomen heeft (afgebeeld bij H. Van Duyse, *Ibidem*, blz. 52) bewaard gebleven.

De rekening schijnt mij aan te toonen dat zij in de toen herstelde of herbouwde gedeelten niet was begrepen, zoodat ik moet besluiten dat die zaal van vóór 1361 dagteekent.

8. In 1407, bij charter van 30 April (zegt Kervyn de Lettenhove, *Hist. de Flandre*, IV, 145), werd de Raad van Vlaanderen, die vroeger te Rijsel en vervolgens te Oudenaarde gezeteld had, door hertog Jan den Onversaagde naar Gent verplaatst. Werd hij dadelijk in het Gravenkasteel gevestigd? Ik kan het niet verzekeren. Diericx, die zich overigens niet minder dan 12 jaren vergist, en de verplaatsing eerst in 1419 doet gebeuren, zegt in zijn *Mémoires sur la ville de Gand*, II, 513-514: Ce tribunal ne tint, pendant longtemps, ses séances que dans une maison attenante qui avait été donnée en fief.

Die Raad werd door onze vorsten in den loop der XVe eeuw verscheidene keeren naar andere steden verplaatst. Herhaaldelijk, wanneer zij ruzie kregen met de Gentenaars, deden zij hunnen Raad verhuizen; alzoo in October 1439 naar Kortrijk, van waar hij in Juli 1440 terugkwam (V. Van der Haeghen en J. De Waele, *Contribution à l'histoire du château des comtes à Gand*, 1439-1446, in den *Messenger des sciences historiques*, 1895); alzoo nogmaals in 1447 naar Dendermonde en van daar in 1451 naar Ieperen; hij kwam in 't begin van 1464 terug en hield zijne eerste zitting weer te Gent den 10 Januari (*Dagboek der Gentsche Collatie*, blz. 445).

Tijdens de onlusten onder Maximiliaan op 't einde der

XVe eeuw werd hij nog een paar keeren verplaatst.

9. Volgens Diericx (*Ville*, II, 515) kwam het Geestelijk Hof van den bisschop van Doornik er resideeren in 1460, en deze bewering werd door verschillende schrijvers overgenomen (Hermann Van Duyse, *Le château des comtes*. blz. 22, die, bij misslag 1411 heeft; N. de Pauw, *Dit es tbesouch* enz., blz. LXI). Zij is echter te onbepaald. 't Was slechts toevallig en voor korten tijd dat het Geestelijk Hof van onzen bisschop hier kwam zitting houden, en wel van 26 Juni 1461 tot svrindaechs voor Lichtmisse, d.i. 30 Januari 1462 (volgens het *Dagboek der Gentsche Collatie*, blz. 441 en 444, waar over die tijdelijke aanwezigheid alhier van dat Hof eenige bijzonderheden te vinden zijn). Daar de Raad van Vlaanderen toen te Ieperen verbleef, waren zijne lokalen beschikbaar.

Diericx zegt terzelfder plaats (vergelijk *Ville*, I, 520-521) dat het Leenhof van de kasselij van de Oudburg, dat tot dusverre in eene herberg gezeteld had, bij decreet van 8 Aug. 1559 in het kasteel werd gevestigd.

10. Bij denzelfden schrijver (*Ville*, II, 517) vindt men nog dat de charters der Graven van Vlaanderen in 1582 van Rupelmonde naar Gent werden overgebracht en dat men die, als de beroerlijke tijden voorbij waren, in 't Gravenkasteel in de fiscale kamer plaatste.

Dit bericht is onjuist.

Uit de bewijstukken, die voorkomen in het werk van Jules de Saint-Genois, *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre* enz., blz. XIII en volg., en uit de stukken medegedeeld door den heer Fr. De Potter in zijn *Petit Cartulaire de Gand*, blz. 143-146, en in zijn *Second Cartulaire*, blz. 240, blijkt dat die charters van Rupelmonde hier eerst in het Belfort en in een kamer van het kapittel van St-Baafs geplaatst werden, vervolgens in 1594 naar het Spanjaardskasteel, van daar in 1595 weer naar

het Belfort en eindelijk in 1600 nogmaals naar het Spanjaardskasteel overgebracht werden, en dat zij daar toen bleven tot in 1715, 1716 of 1717, alswanneer men hun, voor de eerste maal, eene bergplaats in het Gravenkasteel en wel in de « fiscale kamer » bezorgde.

Diericx, die dit feit reeds in de XVIe eeuw na het einde der beroerten plaatste, heeft het eene kasteel met het andere verward; waaruit men ziet dat, zoo het noodig is in de oudste tijden het *castrum* of *castellum comitis* zorgvuldig te onderscheiden van andere *castrum*'s, men na 1540 moet opletten om het nieuw kasteel van keizer Karel, later Spanjaardskasteel genoemd, niet voor het Gravenkasteel te nemen.

11. Om de noodige inrichtingen te maken voor eene geldmunt en voor een paar gerechtshoven zullen de oude gebouwen veranderingen hebben moeten ondergaan, en zal men ook het een en ander hebben moeten bijbouwen.

Ik weet niet of er van die bijgevoegde deelen nog overblijfsels voorhanden zijn.

Behalve de rekening van 1361-1362, welke ik reeds vermeld heb, bestaan er ook uit de XVe en XVIe eeuwen, betreffende bouw-, timmer- en andere werken die in 't Gravenkasteel werden uitgevoerd.

De heer Fr. De Potter heeft fragmenten uitgegeven, behorende tot de jaren 1426, 1458 tot 1463, 1507-1508, 1523-1524, 1536 tot 1540 (*Petit Cartulaire*, blz. 340-343), en tot de jaren 1441-1446 (*Second Cartulaire*, blz. 135-136). Van deze laatste rekening bezit de Bibliotheek onzer Hooogeschool een afschrift. Uit andere rekeningen van de jaren 1516-1517 (berustende op het Provinciaal Staatsarchief alhier) en van de jaren 1520-1522 (op het Archief van het *Département du Nord* te Rijsel), heeft de heer Hermann Van Duyse brokken medegedeeld in de zittingen van onze Afdeling van Geschiedenis. Ik heb den tijd niet gevonden

om al die documenten uit te pluizen. Zij vermelden een aantal gebouwen, waaronder het *smelthuis* van de Munt meermaals terugkomt, zalen, kamers, gevangenissen. De inlichtingen, die zij verschaffen, zijn niet zeer helder ; maar, vergeleken met het plan van Brismaille, zullen zij nuttig kunnen zijn om de topographische verdeeling van het kasteel tusschen den Raad van Vlaanderen en de Geldmunt, en later tusschen dien Raad en het Leenhof van de Oudburg te bepalen.

Wat den ouderdom betreft van nog bestaande overblijfsels, indien er zijn, zullen zij, denk ik, niets leeren. Uit de rekening van 1361-1362 heb ik nog kunnen besluiten dat de zoogezegde *kapel* (bij Brismaille *Consistoire*) van vóór die jaren moet dagteekenen ; de rekeningen van de XVe en XVIe eeuwen zullen, vrees ik, zelfs zulke onbepaalde inlichtingen niet verschaffen.

12. Daar het Gravenkasteel niet aan de stad, maar aan de vorsten toebehoorde, zal men in de stadsrekeningen niets aantreffen over werken die aan dat gebouw werden uitgevoerd, tenzij tot herstelling van schade welke door de stad zelve er aan veroorzaakt was, of tot de inrichting van den eenen of anderen dienst waartoe zij dit, in tijden van beroerte, zelve gebruikte.

Zoo vindt men in de stadsrekeningen van 1338 en 1340 de twee volgende posten :

Somme van den werke an sgraven steen, 54 lb. 17 s. 7 d. (Gedrukte *Rek.*, I, 362) ;

Somme van den werke an sgraven steen, daert vortijts gebroken was, 104 lb. 19 s. 3 d. (*Ibid.*, II, 90) ;

welke, in verband gebracht met een derden post, van 1340 :

Item gaven zij Janne, den portier van den casteele te Ghent, over de scade die hij ontving in den tijt dat men was voer den steen, 14 lb. (*Ibid.*, II, 72),

eene gebeurtenis moeten betreffen, die in 't eerste jaar van Jacob van Artevelde's bewind voorviel, toen het volk het kasteel aanrandde.

In 1324 werd eene kleinigheid uitgegeven toen men er Brugsche krijgsgevangenen opsloot (*Stadsrek.*, f° 197 v° en 194 v°).

Eenzoo in 1382 toen er gijzelaars uit andere plaatsen opgesloten werden (*Rek. Philips van Art.*, blz. 351).

Van eenen post van 1336 (gedrukte *Rek.*, I, 104): Somme van den werke an den mur in de Lieve bachten sgraven steen, 55 lb. 6 s. 1 d., met de variante: an den mur van sgraven steen, heb ik de uitlegging niet gevonden; hij heeft geen betrekking met den hooger gemelden volksoploop, die maar in 1338 plaats had.

VIII. SLOT.

Ziedaar wat ik heb kunnen verzamelen ter beantwoording der vraag: Van welke tijden dagteekenen de verschillende nog bestaande deelen van het Gravenkasteel? Ik ontveins mij geenszins dat het zeer onvolledig is, en bovendien in veel opzichten zeer onbepaald; maar men doet wat men kan... Een opzettelijk onderzoek naar den ouderdom van eenige brokken van oude muren is bijna onmogelijk, zoowel omdat het een zeer tijdroovend werk is, als omdat de plaatsen, waar het een of ander te vinden is, onbekend zijn. Men moet zich dus veelal tevreden stellen met hetgeen men toevallig ontmoet.

Ik verzoek mijne achtbare medeleden, die ook toevallig iets gevonden hebben, het bij mijnen voorraad te willen voegen, en eindig met de overtuiging uit te spreken dat het onderzoek ter plaatse, door de bevoegde bouw- en oudheidkundigen, menig duister punt, waaromtrent de oorkonden ons in den steek laten, zal ophelderen.